

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Кафедра загального і германського мовознавства

П.П. Дрогомирецький, О.Б. Гуцуляк

**ОСНОВИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО
МОВОЗНАВСТВА
ТА КОМПАРАТИВІСТИКИ**

Навчально-методичний посібник

Івано-Франківськ
«Симфонія форте»
2012

УДК 811.1+811.115+811.29

ББК 81.0+81.40

Д 75

**Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 9 від 31.05. 2012 р.)**

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, академік НАПН України, професор, завідувач кафедри загального і германського мовознавства **В.І. Кононенко** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Рецензенти:

кандидат філологічних наук, доцент **М.П. Брус** (кафедра української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

кандидат філологічних наук, доцент **І.С. Тимофєєва** (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу).

Дрогомирецький П.П.

Д 75 Основи індоєвропейського мовознавства та компаративістики : навчально-методичний посібник / П.П. Дрогомирецький, О.Б. Гуцуляк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. – 116 с.

У навчально-методичному посібнику «Основи індоєвропейського мовознавства та компаративістики» подаються рекомендації щодо вивчення основних постулатів, понять і складових сучасного порівняльно-історичного і типологічного мовознавства. Завдання посібника – допомогти студентам філологічних факультетів засвоїти навчальний матеріал із дисциплін: «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Вступ до германського мовознавства», «Вступ до слов'янської філології», «Типологія слов'янських мов» та інші. Праця може слугувати допоміжною інформацією в осягненні знань із спецкурсу «Компаративістика» для студентів нефілологічних (історичного, філософського, педагогічного, математичного, фізичного та інших) факультетів.

© Дрогомирецький П.П., 2012

© Гуцуляк О.Б., 2012

ЗМІСТ

Переднє слово	6
1. Індоевропейська мовна сім'я	8
1.1. Класифікація мов світу.....	9
1.2. Індоевропейська мовна сім'я.....	10
1.3. Прабатьківщина індоевропейців.....	11
1.4. Генеалогічна класифікація германських мов.....	12
1.5. Романські мови.....	13
1.6. Балтійські мови.....	14
1.7. Кельтські мови.....	15
1.8. Діалектна диференціація індоевропейських мов (Антуан Мейє).....	16
1.9. Родовідне дерево А. Шлейхера.....	17
1.10. Ностратичні мови.....	18
2. Теоретичні засади індоевропейістики	19
2.1. Компаративістика як наука (I).....	20
2.2. Компаративістика як наука (II).....	21
2.3. Компаративістика – лінгвістична типологія.....	22
2.4. Актуальні питання компаративістики.....	23
2.5. Теорія субстрату.....	24
2.6. Глотохронологія.....	25
2.7. Порівняльно-історичний метод.....	26
2.8. Критерії споріднених мов.....	27
2.9. Хронологія в мовознавстві.....	28
3. З історії компаративістики	29
3.1. Періоди історії класичної компаративістики (за В. Георгієвим).....	30
3.2. Фундатори порівняльно-історичного мовознавства.....	31
3.3. Основні напрями компаративістики XIX ст.	32
3.4. «Теорія хвиль» Й. Шмідта.....	33
3.5. «Санскритоцентризм» Ф. Шлегеля.....	33
3.6. Молодограматизм.....	34
3.7. Мовознавці XIX ст. про компаративістику.....	36
3.8. Основні праці з компаративістики. Хронологічна таблиця.....	37
3.9. А. Шлейхер: реконструкція індоевропейської прамови.....	38
4. Слов'янське мовознавство – складова компаративістики	39
4.1. Генеалогічна класифікація слов'янських мов.....	40
4.2. Слов'янська прабатьківщина: етногенез слов'ян.....	41
4.3. Балто-слов'янська мовна єдність.....	42
4.4. Класифікація слов'янських мов (за фонетичними змінами).....	43

4.5. Генеалогічна класифікація східнослов'янських мов (за О. Б. Ткаченком)	44
4.6. Східнослов'янська глотогонія (Ю. Шевельов, 1993).....	45
4.7. Еволюція поглядів на балто-слов'янську мовну єдність.....	46
4.8. Актуальні проблеми слов'янського мовознавства	47
4.9. Генеалогічне дерево слов'янських алфавітів	48
5. Фонологічні структури індоєвропейських мов	49
5.1. Порівняльна фонетика індоєвропейських мов.....	50
5.2. Фонологічна система індоєвропейської прамови	51
5.3. Порівняльна акцентологія індоєвропейських мов (деякі аспекти).....	52
5.4. Теоретична система реконструкції.....	53
5.5. Лінгвістична реконструкція	54
5.6. Фонетичний закон.....	55
5.7. Фонетичні співвідношення між індоєвропейськими мовами (вокалізм)	56
5.8. Фонетичні співвідношення між індоєвропейськими мовами (консонантизм)	57
5.9. Теорія моновокалізму	58
5.10. Ларингальна теорія.....	59
5.11. Закон Лахмана.....	60
5.12. Закон Грімма (I пересув приголосних)	61
5.13. Закони в індоєвропейстиці.....	62
5.14. *telt / *tolt; *tert / *tort	63
6. Порівняльна морфологія індоєвропейських мов.....	64
6.1. Основи іменників в індоєвропейських мовах	65
6.2. Відмінювання іменника «вовк» в індоєвропейських мовах	66
6.3. Відмінювання займенника «я» в індоєвропейських мовах.....	67
6.4. Парадигма відмінювання іменників в індоєвропейських мовах (жіночий рід, однина).....	68
6.5. Парадигма індоєвропейських закінчень іменників (В. Левицький, І. Семериньї).....	69
6.6. Дієслово «бути» в індоєвропейських мовах (презенс).....	70
6.7. Двоїна в індоєвропейських мовах	71
6.8. Числівники в індоєвропейських мовах.....	72
6.9. Санскрит і латинська мова (тексти)	73
7. Класичні індоєвропейські мови – джерело компаративістики..	74
7.1. Основи санскритології (I).....	75
7.2. Основи санскритології (II)	76
7.3. Хетська мова.....	77
7.4. Грецька мова.....	78

7.5. Грецька алфавітна система.....	79
7.6. Готська мова	80
7.7. Литuanістика (основи литовської мови)	81
7.8. Санскрито-литовські лексичні паралелі	82
8. Видатні компаративісти.....	83
8.1. Август Шлейхер – компаративіст (1821-1864).....	84
8.2. Пилип Фортунатов як компаративіст	85
8.3. Антуан Мейє – індоєвропеїст (1866-1936)	86
8.4. Єжи Курилович як компаративіст (1895-1978)	87
8.5. Бенвеніст Еміль – індоіраніст (1902-1976).....	88
8.6. Освальд Семеренї – індоєвропеїст (1913-1996)	89
8.7. Олександр Мельничук – індоєвропеїст (1921-1997)	90
8.8. Олег Трубачов як індоєвропеїст (1930-2004)	91
9. Основи наукової етимології.....	92
9.1. Основні аспекти етимології	93
9.2. Основні етапи етимологізування.....	94
9.3. Реконструкція архаїчних значень слів	95
9.4. Зразки етимологічних статей.....	96
9.5. Етимологічні паралелі номінації «хліб»	97
9.6. Етимологічні словники індоєвропейських мов.....	98
Додаток. Індоєвропейська міфологія	99
Додаток. Міжмовна термінологія з компаративістики	106
Короткий термінологічний словник	107
Список літератури	112

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Індоєвропеїстика – підгрунття лінгвістичної науки і є основою вивчення як загальнотеоретичних навчальних предметів («Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство»), так і вузькоспеціальних («Вступ до германської філології», «Вступ до романської філології», «Вступ до слов'янської філології» та ін.).

На сучасному етапі розвитку науки про мову компаративістика (порівняльне мовознавство) набула особливої актуальності і стала для вивчення обов'язковою або факультативною дисципліною в багатьох європейських вузах.

Навчальний посібник складається з таблиць та схем, у яких подано основи індоєвропейського мовознавства, та містить дев'ять розділів.

У першому розділі «Індоєвропейська мовна сім'я» розглядаються здебільшого сучасні класифікації індоєвропейських мов, окремі їх групи (германська, романська, кельтська). У цьому контексті корелюються й окремі проблеми компаративістики: родовідне дерево А. Шлейхера, діалектна диференціація індоєвропейських мов А. Мейє та гіпотези ностратичних мов.

Розділ «Теоретичні засади індоєвропеїстики» присвячений базовим поняттям порівняльно-історичного мовознавства: порівняльно-історичний метод, субстрат, глотохронологія, споріднені мови. Крім того аналізуються актуальні проблеми компаративістики як науки і співставляються паралелі між компаративістикою і лінгвістичною типологією.

Зародження і розвиток компаративістики як науки розглядає розділ «З історії компаративістики». Тут подано таблиці з формулюванням ідей окремих течій порівняльно-історичного мовознавства і деякі його класичні теорії («теорія хвиль» Й. Шмідта, «санскритоцентризм» Ф. Шлегеля).

Зміст розділу «Слов'янське мовознавство – складова компаративістики» відображає основні тенденції порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. Поруч з генеалогічною класифікацією слов'янських мов та етногенезом слов'ян демонструються таблиці, які розкривають суть балто-слов'янської єдності та висвітлюють деякі аспекти сучасного слов'янського мовознавства.

Тема «Фонологічні структури індоєвропейських мов» представлена таблицями, які віддзеркалюють фундаментальні тенденції порівняльної фонетики і акцентології індоєвропейських мов. Значне місце у розділі відведено деяким основоположним фонетичним законам індоєвропейстики, зокрема теорії вокалізму, закону Грімма, закону Лахмана та ін.

Розділ «Порівняльна морфологія індоєвропейських мов» містить таблиці і схеми з парадигмами відмінювання індоєвропейських іменників, займенників і дієслів. Тут також є реєстр числівників індоєвропейськими мовами і паралельний текст санскритом та латинською мовою, який може слугувати підвалиною для порівняльних студій, їх відправним пунктом.

Належне місце у посібнику посідають класичні мови, які є надійним джерелом компаративістики. Окремі таблиці і схеми присвячені санскриту, хеттській, готській, грецькій, литовській мовам та їхнім особливостям в індоєвропейстиці (розділ 7).

У виданні репрезентовано постаті видатних мовознавців-компаративістів та їхні наукові концепції, а також праці з компаративістики (розділ 8).

«Основи наукової етимології» (розділ 9) ознайомлюють з деякими аспектами та етапами етимологізування, зразками реконструкцій архаїчних значень і етимологічних статей. Окрема таблиця фіксує увагу на сутності фундаментальних словників індоєвропейських мов.

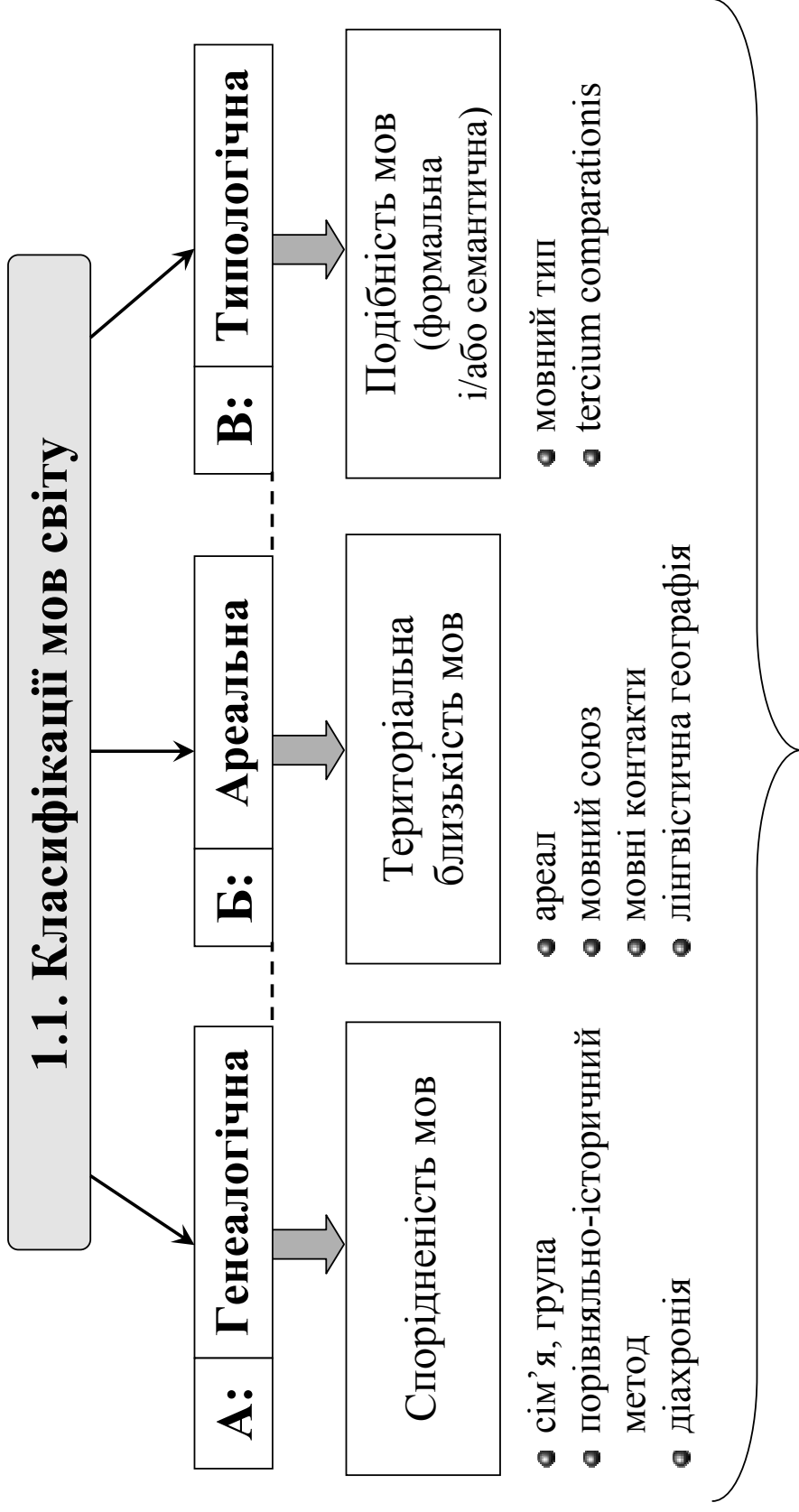
Доцільністю продиктовано долучення до посібника довідника-схеми з індоєвропейської міфології, короткого термінологічного словника і докладної бібліографії.

Автори висловлюють глибоку вдячність за цінні зауваження і пропозиції доктору філологічних наук, академіку НАПН України, професору В. І. Кононенкові, кандидатам філологічних наук, доцентам М. П. Брус, І. С. Тимофєєвій, бібліотекарю, магістру філології І. Л. Кріцак, а також всім, хто підтримував і допомагав у виданні цієї роботи.

1. Індоевропейська мовна сім'я

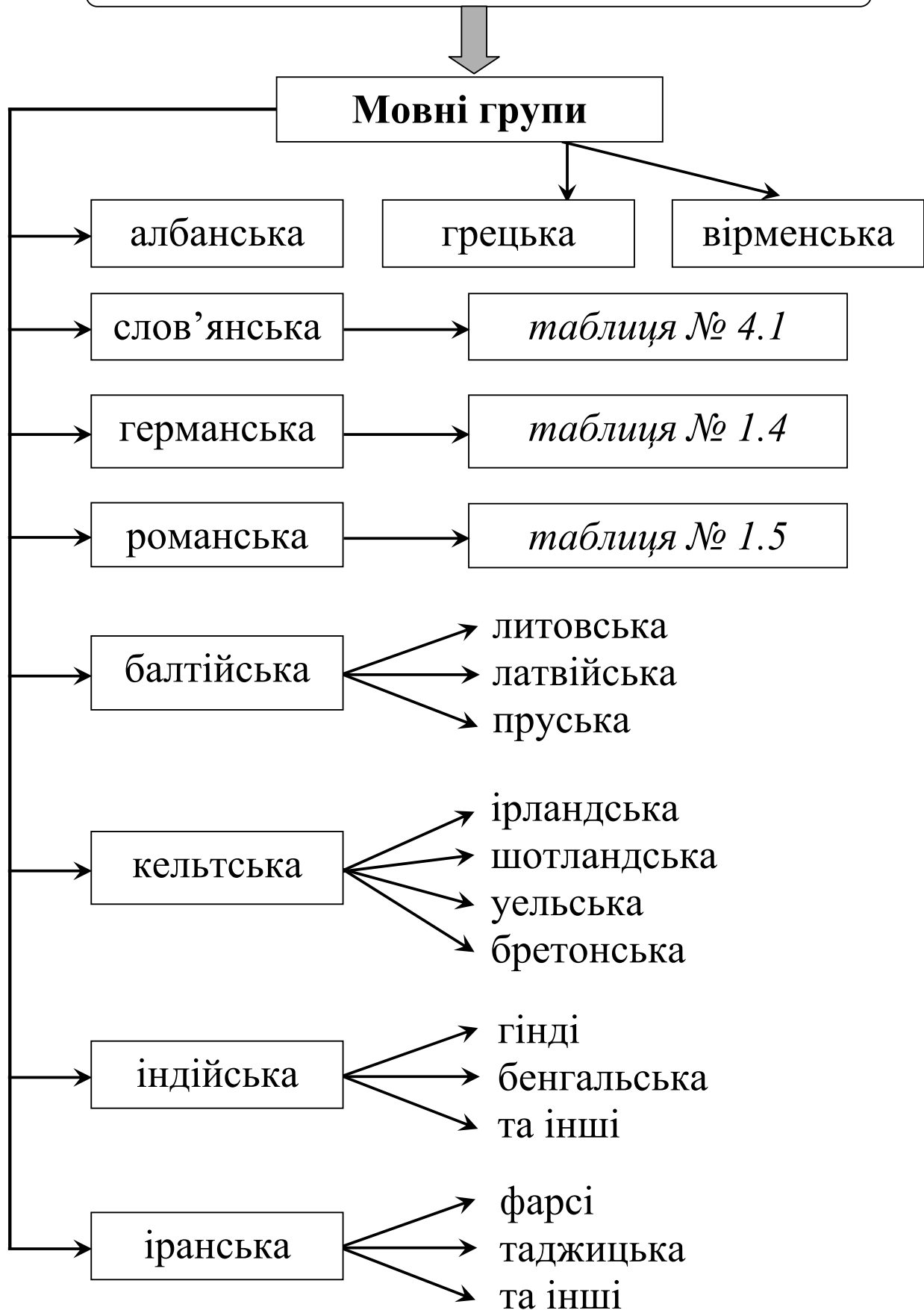
- 1.1. Класифікація мов світу
- 1.2. Індоевропейська мовна сім'я
- 1.3. Прабатьківщина індоевропейців
- 1.4. Генеалогічна класифікація германських мов
- 1.5. Романські мови
- 1.6. Балтійські мови
- 1.7. Кельтські мови
- 1.8. Діалектна диференціація індоевропейських мов (Антуан Мейє)
- 1.9. Родовідне дерево А. Шлейхера
- 1.10. Ностратичні мови

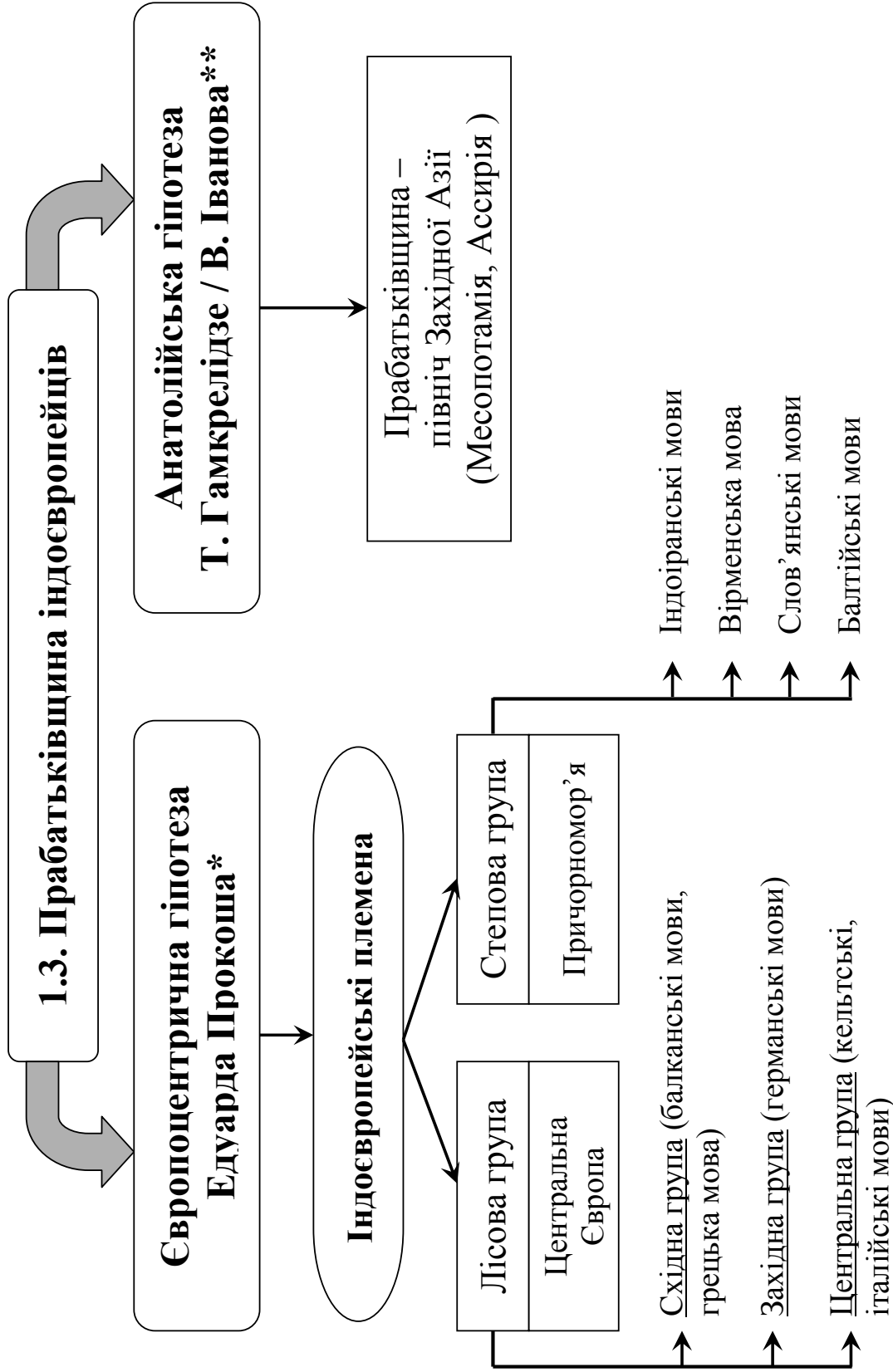

- **В** можлива в межах окремих сімей або їх груп
- **Б** займає проміжне місце між **A** і **В**
- **Б** можлива і всередині **A**: Поліський ареал (укр.-білор.-рос. діалекти)
- **Б** можлива всередині однієї мови (діалектна класифікація)
- **В** завжди відносна та історично змінна
- **A** і **В** незалежні від просторової локалізації мов

1.2. Індоевропейська мовна сім'я

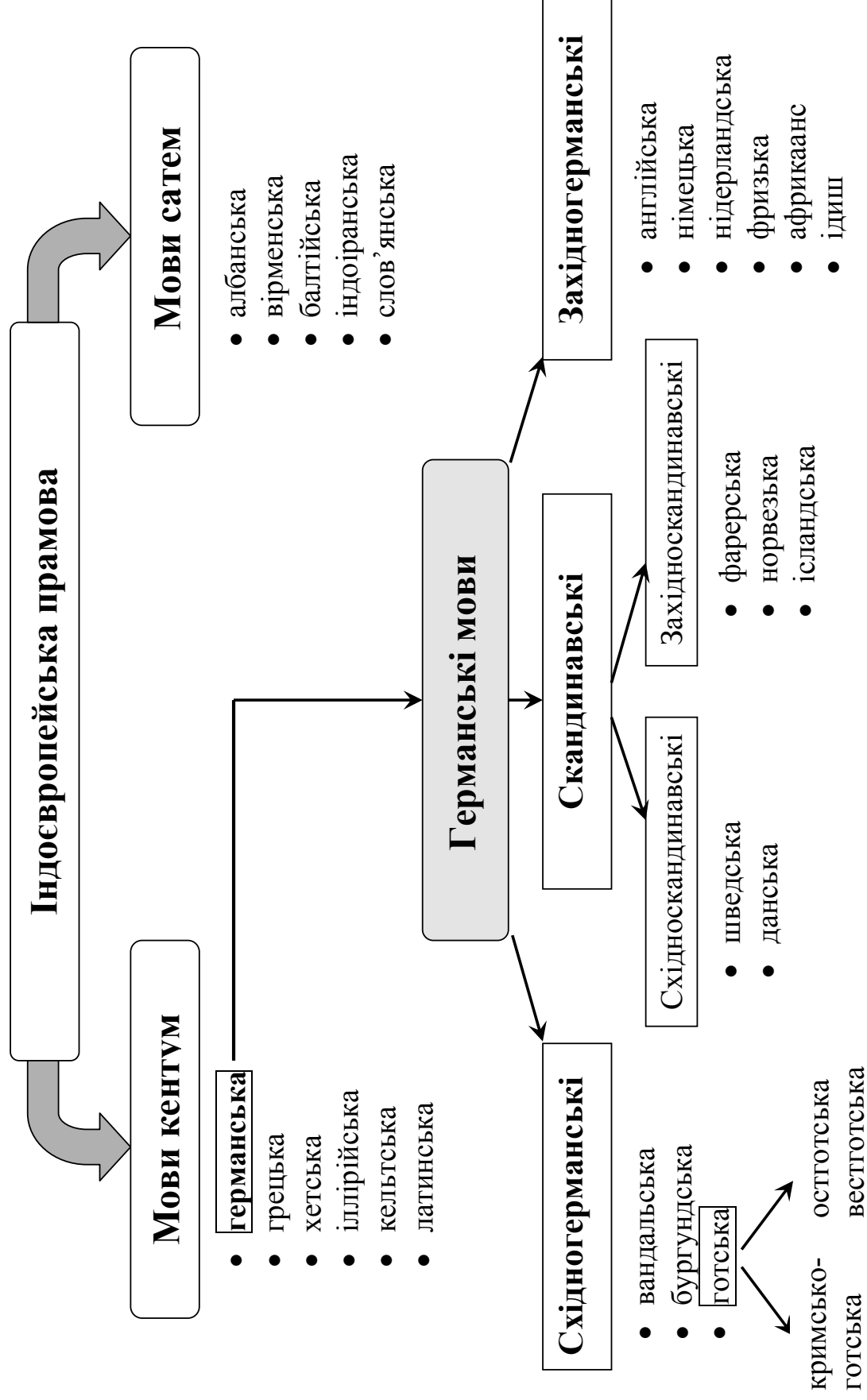

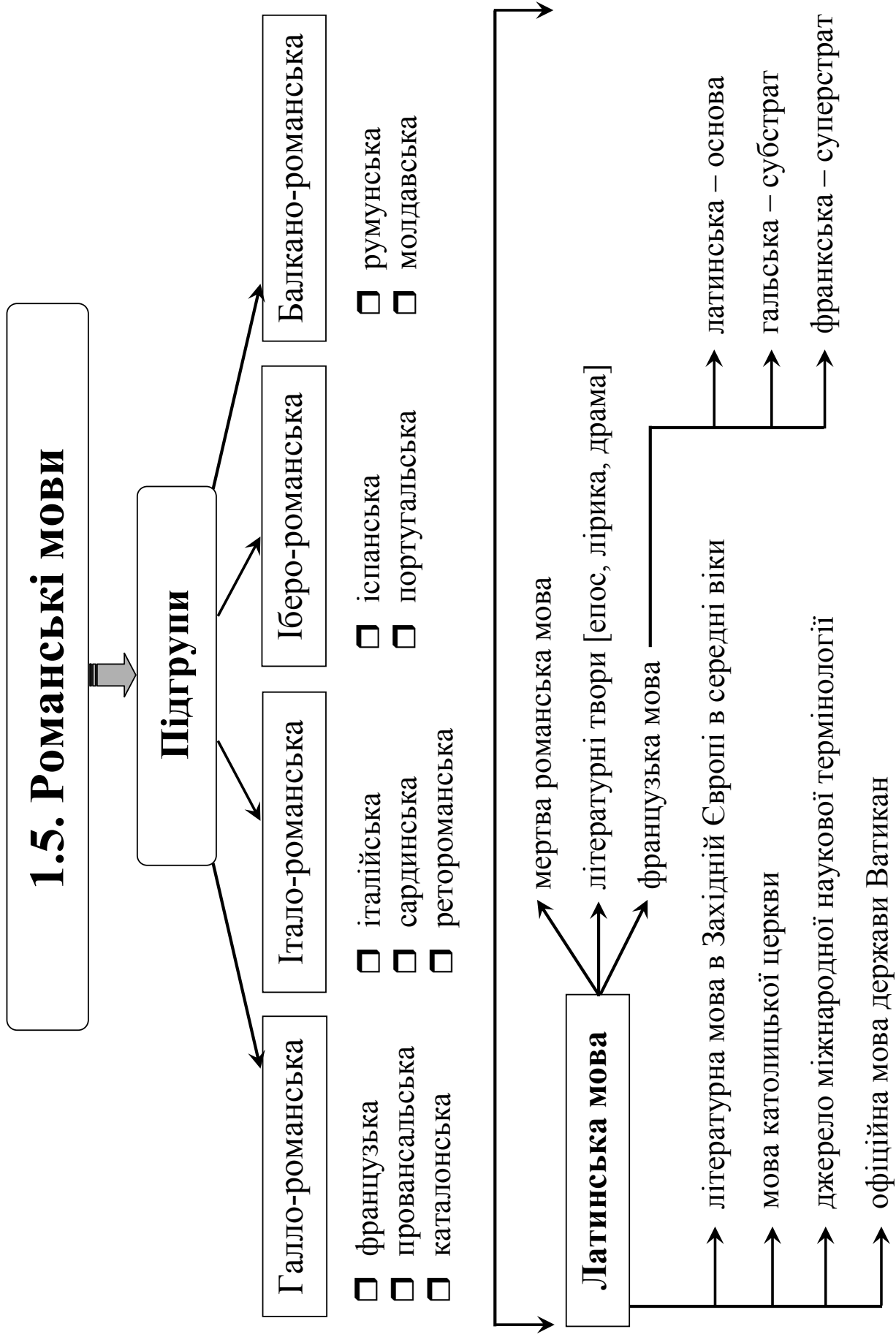
* Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М., 1954.

** Гамкрелідзе Т. В., Іванов В. В. Индоєвропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси, 1984. – Т. 1-2.

1.4. Генеалогічна класифікація германських мов

1.5. Романські мови

1.6. Балтійські мови

Група індоєвропейських мов, яка найбільше зберегла праіндоєвропейську мовну систему

Балтійські мови

сучасні: литовська, латвійська
мертві: пруська, ятв'язька, селонська

Балтистика

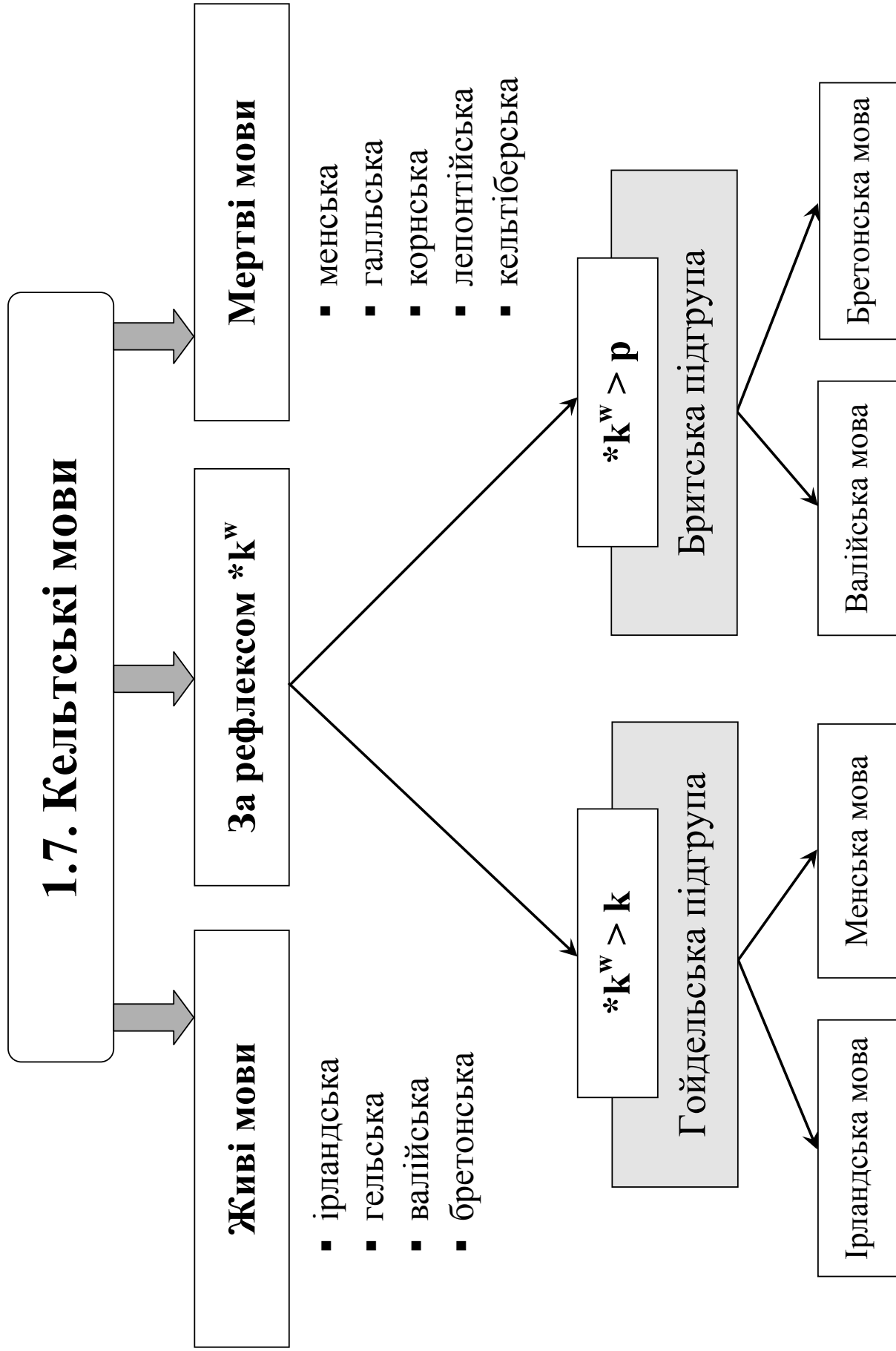
- прутеністика – вчення про пруську мову
- летоністика – вивчення латвійської мови
- литуаністика – *див. окрему таблицю*

Фонологічні системи

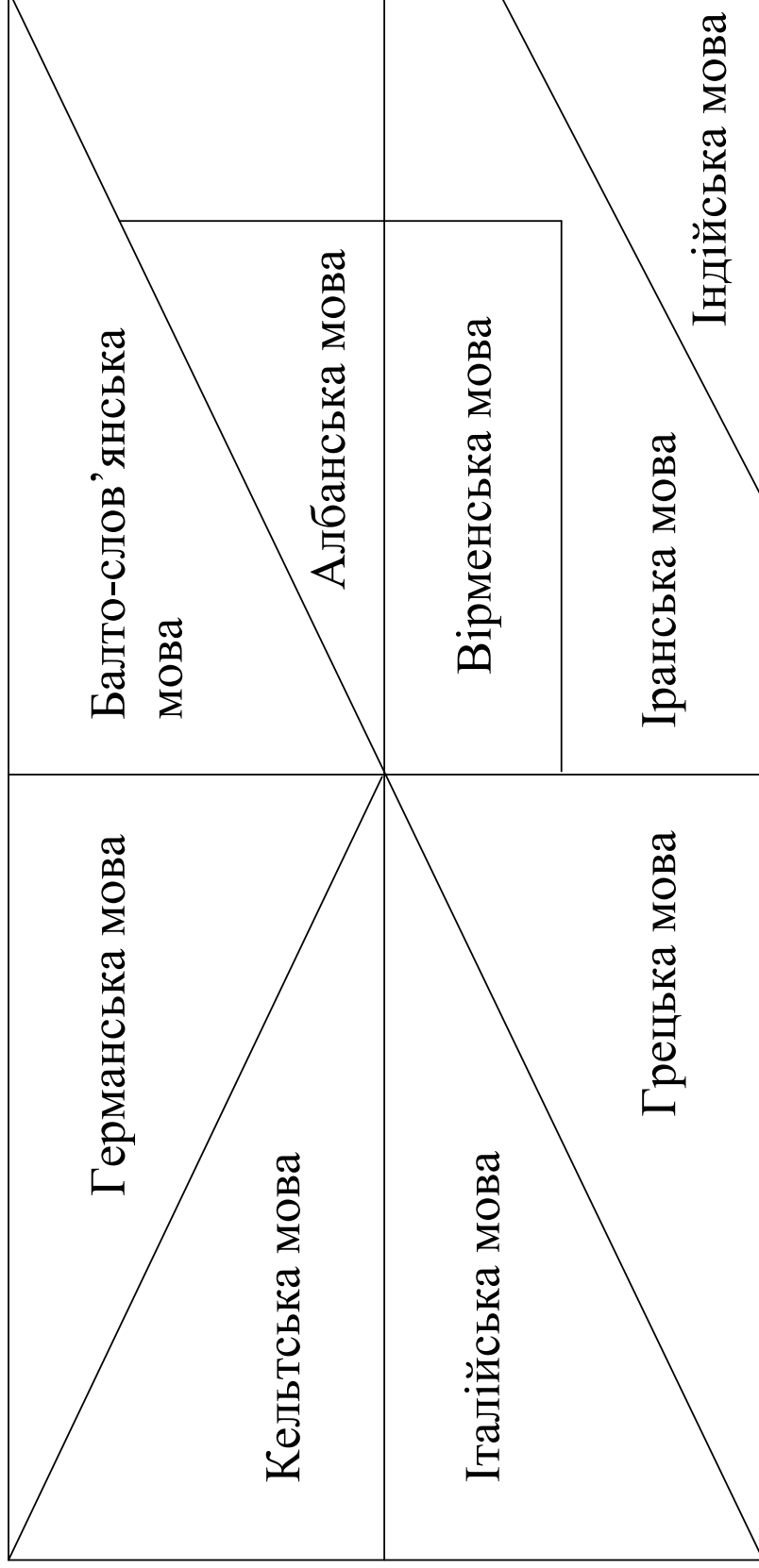
- палатальні / непалатальні – k' : k, g' : g, n' : n
- наголос: литовська – рухомий; латвійська – 1-й склад
- відмінювання іменників за основами: -a-, -o-, -i-, -u-, приголосна

Лексичні паралелі

Литовська	Латвійська	Прусська	Переклад
sunus	dels	souns	син
dukte	meita	dukti	дочка

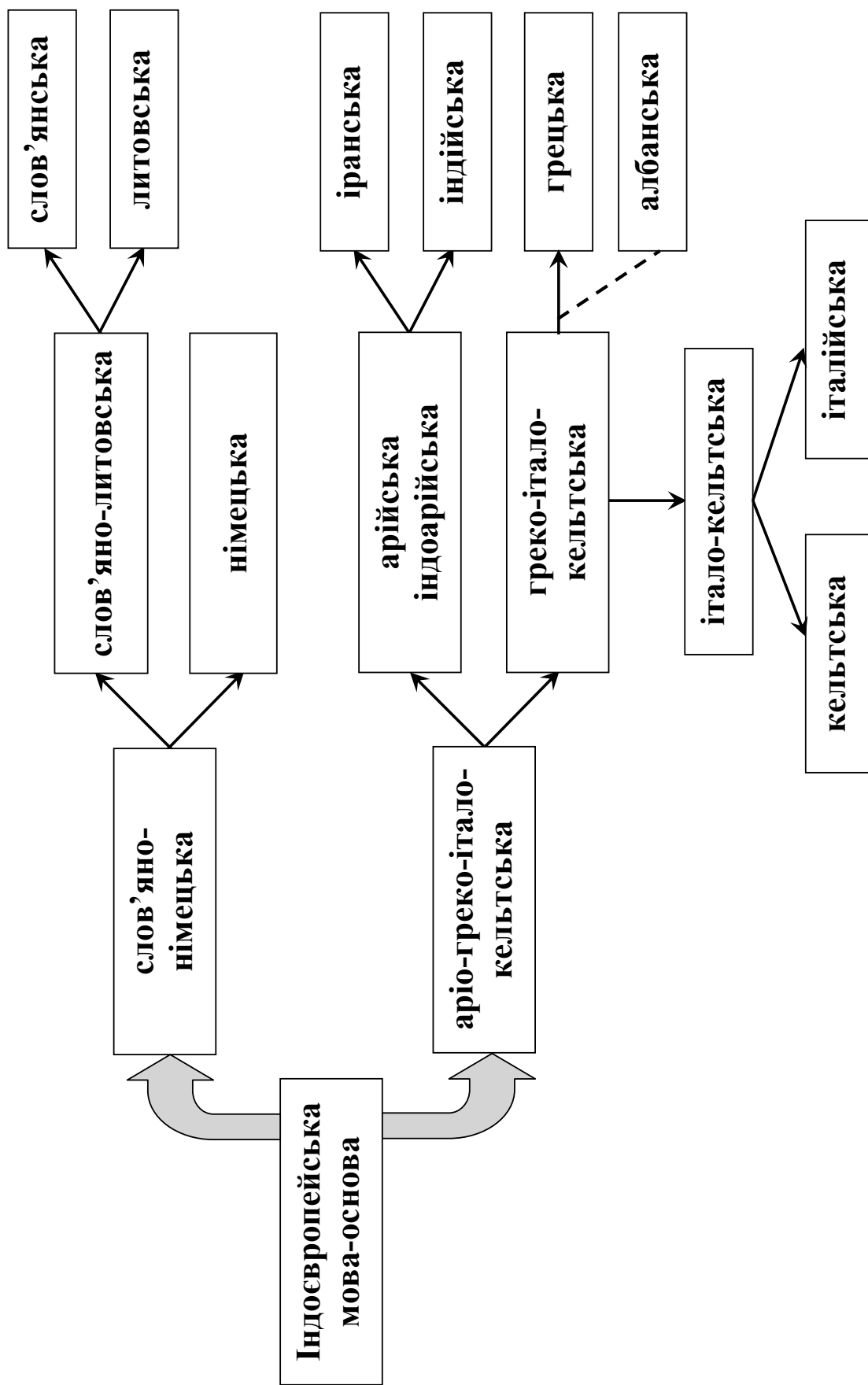
1.8. Діалектна диференціація індоєвропейських мов (Антуан Мейє)

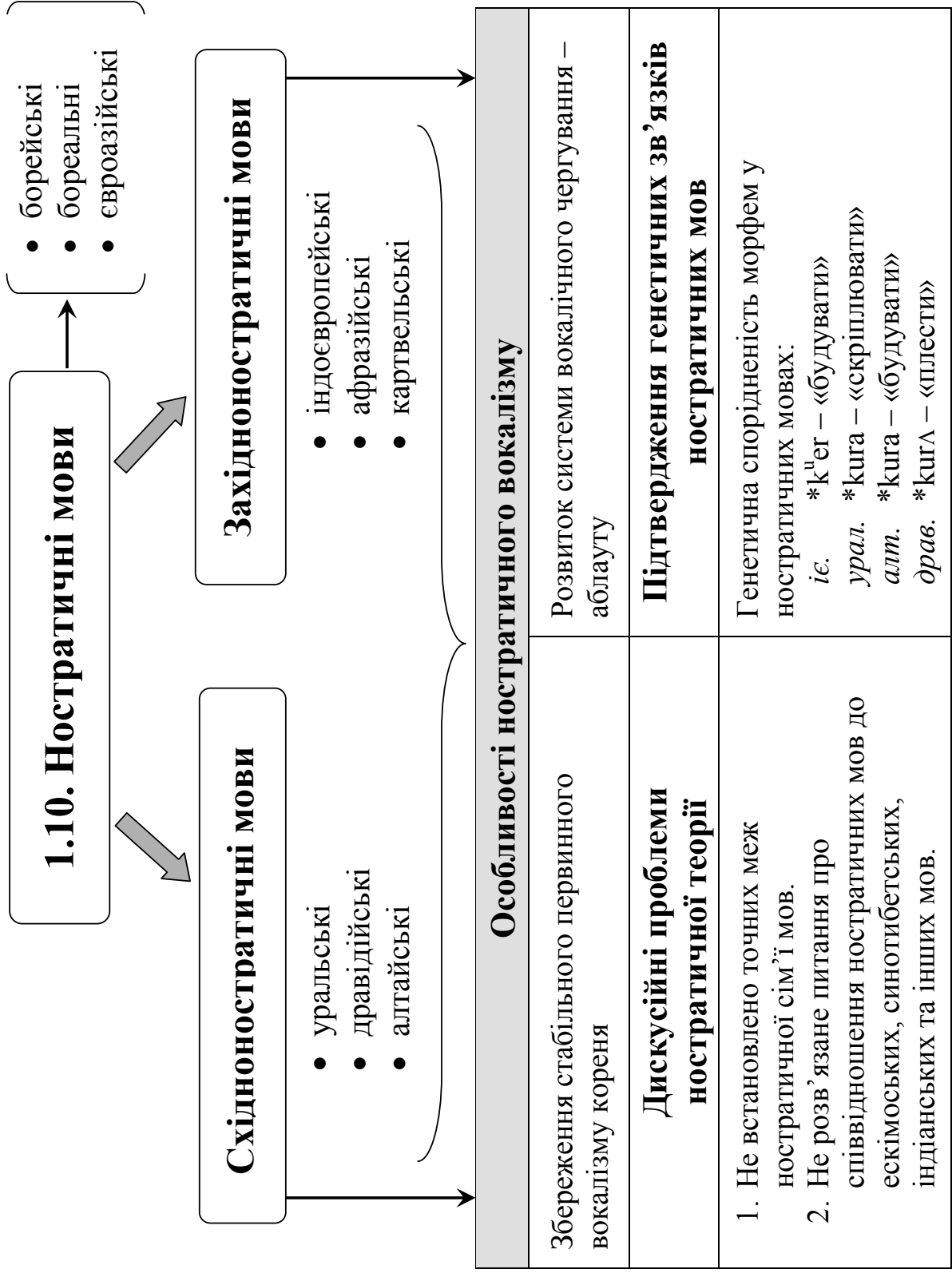

- Антуан Мейє** {
- індоєвропейські діалекти – історична реальність
  - вони пов'язані сіткою ізоглос
  - ідеї лінгвістичної географії у вивченні індоєвропейських діалектів (давніх і сучасних)

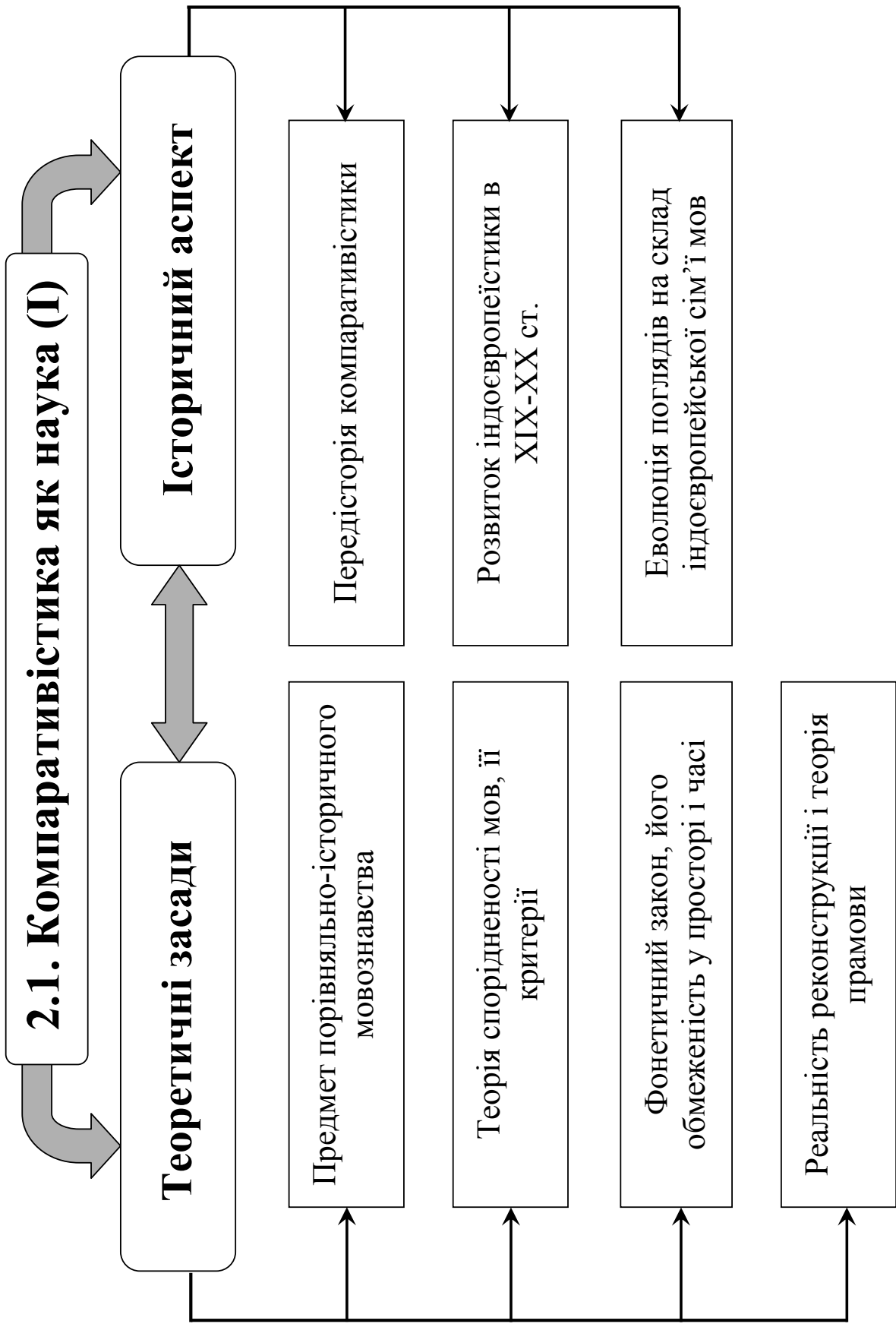
1.9. Родовідне дерево А. Шлейхера

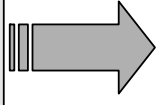

2. Теоретичні засади індоєвропейістики

- 2.1. Компаративістика як наука
- 2.2. Компаративістика
- 2.3. Компаративістика – лінгвістична типологія
- 2.4. Актуальні питання компаративістики
- 2.5. Теорія субстрату
- 2.6. Глотохронологія
- 2.7. Порівняльно-історичний метод
- 2.8. Критерії споріднених мов
- 2.9. Хронологія в мовознавстві

2.2. Компаративістика як наука (II)

Порівняння

Ареальне

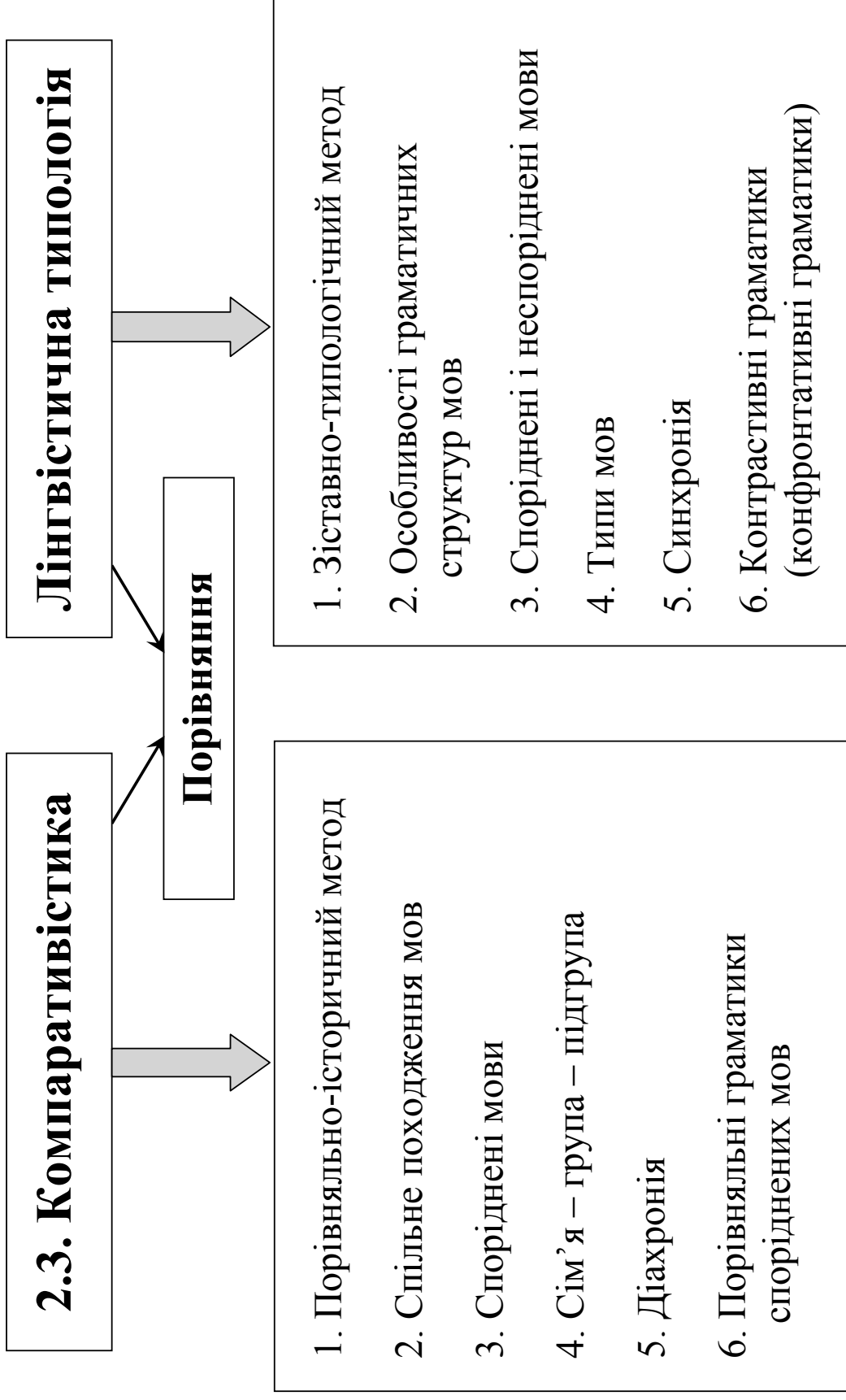
- ареальна лінгвістика
- мовний союз
- Балканський мовний союз

Генетичне

- порівняльно-історичне мовознавство
- порівняльно-історичний метод
- генеалогічна класифікація мов
- індоєвропейська мовна сім'я
- родовідне дерево індоєвропейських мов

Типологічне

- мовний тип
- *tergium comparationis*
- морфологічна класифікація мов
- зіставний метод

Примітка: 1 – основа зіставлення; 2 – критерії; 3 – матеріал; 4 – групування мов;
5 – площина зіставлень; 6 – результати досліджень

2.4. Актуальні питання компаративістики

(друга половина XX ст.)

Проблеми правової реальності

Г. А. Климов

- Прамова – точка відліку для вивчення споріднених мов
- Індоевропейська прамова була розчленована на декілька діалектів
- Побудова правовних моделей і їхня уніфікація

Проблематика реконструкції в індоевропейістиці

О. С. Мельничук

- Реконструкція – основний прийом порівняльно-історичного методу
- Роль гіпотетичної реконструкції в моделюванні прамови
- Значення лінгвістичної типології у реконструкціях

Індоевропейська «глоттальна теорія»

Т. В. Гамкрелідзе

- Утворення у санскриті двох фонемних систем – чистих дзвінких і дзвінких придихових: b, d, g / bh, dh, gh
- Переосмислення фонетичних законів (Грімма, Грассмана)

Ряди індоевропейських гуттуральних

Ю. В. Откупщиков

Мови	Палатальні	Велярні	Лабіовелярні
індоевропейська		k_1 / k_2	
satem	k'_1	k_2	
centum		k_1	k^u_2

2.5. Теорія субстрату

Субстрат – це сукупність рис мовної системи, які були притаманні первісній мові, поширеній раніше на певній лінгвогеографічній території

Субстрат проявляється на кожному мовному рівні: від фонетики до синтаксису

Приклади субстрату: лат. **f** > іспан. **h** (іберійський субстрат)
лат. **u** > франц. **ü** (галльський субстрат)

Теорія субстрату відіграла помітну роль у компаративістиці та актуальна для вивчення мов інших родин: тюркської, угро-фінської, семітської та ін.

2.6. ГЛОТОХРОНОЛОГІЯ

→ Лексико-статистичний метод визначення споріднених мов на основі словникового складу

→ Засновник: американський лінгвіст Морріс Сводеш (1909-1967)

→ Завдання глотохронології: а) швидкість мовних змін;
б) час розділення споріднених мов;
в) ступінь близькості між спорідненими мовами

→ Коефіцієнт збереження слів протягом 1000 років: 100 слів – 86%

→ Глотохронологічна таблиця для двох споріднених мов

Роки	% збережених слів	Роки	% збережених слів
1000	0,74	5000	0,22
2000	0,55	6000	0,16
3000	0,41	7000	0,12
4000	0,30	8000	0,09

→ Формула часу розділу двох мов:

$$t = \frac{\log c}{2 \log r}, \text{ де } t - \text{ час, } c - \text{ число спільних слів, } r - \text{ коефіцієнт збережених слів (100 слів - 86\%)}$$

2.7. Порівняльно-історичний метод

Основні алгоритми

- Зіставлення звуків і морфем у споріднених мовах
- Визначення закономірних відповідностей між зіставлюваними елементами
- Визначення хронологічних співвідношень між порівнюваними явищами
- Реконструкція первісної форми – архетипу

Головні принципи

- Генетична спільність порівнюваних одиниць
- Значущість порівнюваних одиниць
- Регулярність відповідностей
- Фонетична закономірність
- Семантична закономірність

Деякі недоліки

- Точно не дагує зіставлювані факти
- Повно не охоплює досліджувану мову
- Вивчає тільки спільні риси і непридатний для вивчення відмінних рис у мовах

2.9. Хронологія в мовознавстві

Відносна хронологія

- Історичні зміни в звуковій і граматичній структурах мови
- Історія мовних подій (лінгвістичний час)
- Реконструкція мовних явищ

Абсолютна хронологія

- Зв'язок мови з історією народу
- Періодизація історії мови
- Історія книжно-літературної мови (літературні тексти)
- Історія окремих слів

Перехід закритих складів у відкриті в праслов'янському періоді:
*kopjos (*kop-jos: два закриті склади)
*kopy (ko-ny: відкриті склади)

3. З історії компаративістики

- 3.1. Періоди історії класичної компаративістики
(за В. Георгієвим)
- 3.2. Фундатори порівняльно-історичного мовознавства
- 3.3. Основні напрями компаративістики ХІХ ст.
- 3.4. «Теорія хвиль» Й. Шмідта
- 3.5. «Санскритоцентризм» Ф. Шлегеля
- 3.6. Молодограматизм
- 3.7. Мовознавці ХІХ ст. про компаративістику
- 3.8. Основні праці з компаративістики. Хронологічна таблиця
- 3.9. А. Шлейхер: реконструкція індоєвропейської прамови

3.1. Періоди історії класичної компаративістики (за В. Георгієвим)

Періоди	Роки	Суть періоду
I	1816-1870	<ul style="list-style-type: none"> • Встановлення спорідненості індоєвропейських мов • Створення фундаменту компаративістики
II	1870-1915	<ul style="list-style-type: none"> • Поглиблення теорії порівняльно-історичного методу • Залучення до порівняльного вивчення давніх мов: санскриту, грецької, латинської, готської, старослов'янської
III	1915-1917	<ul style="list-style-type: none"> • Відкриття хеттської мови (чеський історик Бедржих Грозни) • Аналіз фонетико-граматичної будови індоєвропейської прамови

3.2. Фундатори порівняльно-історичного мовознавства

Мовознавці	Основні праці з компаративістики	Окремі концепції
Франц Бопп (1791-1867)	«Про систему дієвідміювання санскриту порівняно з системами дієвідміювання грецької, латинської, перської та германських мов» (1816)	☐ Схожість морфології та регулярність фонетичних співвідношень індоєвропейських мов ☐ Створення порівняльної граматики індоєвропейських мов
Расмус Христіан Раск (1787-1832)	«Дослідження у галузі давньопівнічної мови, або походження ісландської мови»	☐ Спорідненість германських мов з балто-слов'янськими ☐ Походження германських, балтійських і слов'янських мов з давньофракійської
Якоб Грімм (1785-1863)	«Німецька граматика». – Т. 1-4 (1819-1837)	☐ Закономірності фонетичних змін в індоєвропейських мовах («Закон Грімма») ☐ Створення порівняльної фонетики індоєвропейських мов
Олександр Востоков (1781-1864)	«Роздуми про слов'янську мову» (1820) «Російська граматика» (1831)	☐ Вчення про слов'янську правому ☐ Звукове вираження «ъ» і «ь» ☐ Класифікація слов'янських мов

3.3. Основні напрями компаративістики XIX ст.

Напря́м	Представники (засновники)	Основні концепції
Натуралі́зм	Август Шлейхер (1821-1868)	<ul style="list-style-type: none"> • Мова як природний організм (народжується – розвивається – занепадає) • Здатність мови до еволюції • Реконструкція індоєвропейської праформи • Теорія родовідного дерева
Психологі́зм	Гейман Штейнталь (1823-1899)	<ul style="list-style-type: none"> • Мова – психічний феномен • Психологічне тлумачення мовних явищ • Проблема «мова – мислення»
Молодограма́тизм	Карл Бругман (1849-1919) Герман Пауль (1846-1921) Герман Остгоф (1847-1909) та інші	<ul style="list-style-type: none"> • Історизм в мовознавстві • Теорія регулярних звукових змін • Основи теоретичного синтаксису на психологічному ґрунті • Теорія первинного складу голосних в індоєвропейській мові
Неолінгві́стика	Джуліо Бероні (1878-1942) Маттео Бартолі (1874-1946) Вітторіо Пізані (1899-1991)	<ul style="list-style-type: none"> • Мова – явище індивідуальне • Географічний фактор у розвитку мови • Розвиток лінгвогеографії

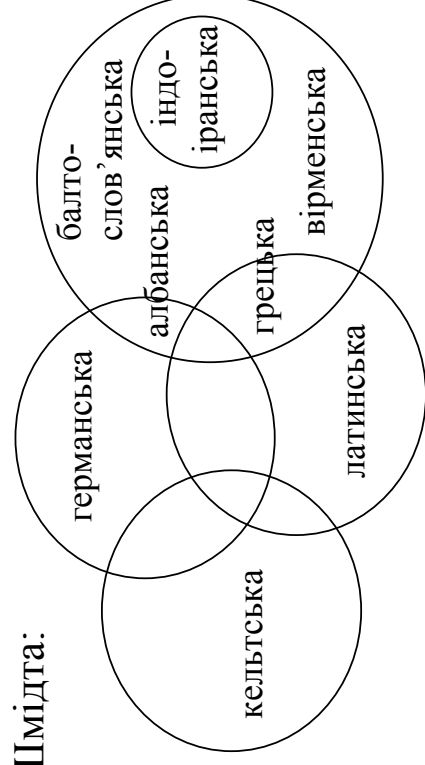
3.4. «Теорія хвиль» Й. Шмідта

Йоганн Шмідт (1843-1901) – німецький компаративіст,
засновник «теорії хвиль»

Критика «родовідного дерева» А. Шлейхера
у праці «Відношення спорідненості між індоєвропейськими мовами» (1872)
і розробка в ній «теорії хвиль» у розвитку мов

Основні ознаки «теорії хвиль»

- Діалекти, що виникали в різних місцях прамови, розходилися
хвилеподібно, утворюючи складні мовні поєднання
- Схема «теорії хвиль» Й. Шмідта:

3.5. «Санскритоцентризм» Ф. Шлегеля

Фрідріх фон Шлегель (1772-1829) – один із засновників лінгвістичного компаративізму

Праця Ф. Шлегеля «**Про мову і мудрість індійців**» (1808) – перша спроба вивчення споріднених мов на древніх стадіях їх розвитку

Поглиблене вивчення санскриту і доведення його спорідненості з давніми індоєвропейськими мовами на основі їх лексики і граматики

Прабатьківщина індоєвропейських народів – Індія (звідси і важливість вивчення санскриту)

Ф. Шлегель: «Оцінка, яка допоможе тут усе пояснити, – це внутрішня будова мов або порівняльна граMATика, що дасть нам нові висновки про спорідненість мов так само, як порівняльна анатомія висвітлює глибини історії природи»

3.6. Молодограматизм

Засновники молодогораматичного напрямку:

- Карл Бругман (1849-1919)
- Бертольд Дельбрюк (1842-1922)
- Герман Остгоф (1844-1909)
- Герман Пауль (1846-1921)
- Август Лескін (1840-1916)

Програмні праці молодогораматиків:

- Герман Пауль «Принципи історії мови» (1880)
- Бертольд Дельбрюк «Вступ до вивчення індоєвропейських мов» (1860)

Головні принципи лінгвістичної концепції молодогораматизму – психологізм та історизм

Звукові закони забезпечують точність досліджень і мають психологічну основу

Розробка основ психологічного синтаксису. Вчення про психологічний предмет і психологічний присудок

Поглиблення теорії індоєвропейської прамови, яка представлена у діалектному розгалуженні

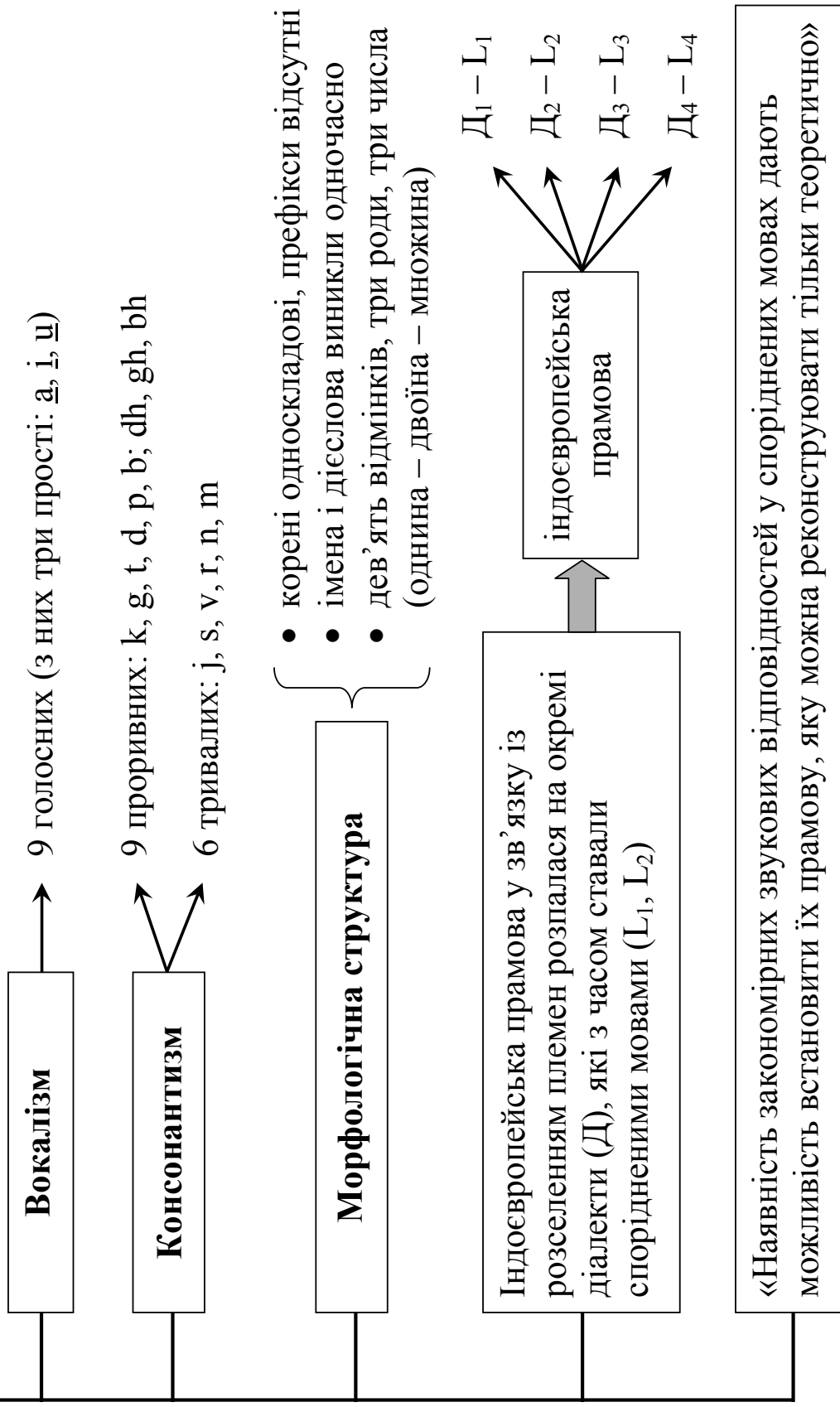
3.7. Мовознавці XIX ст. про компаративістику

Франц Бопп (1781-1867)	«При історичному вивченні мов, при визначенні близького чи більш віддаленого рівня спорідненості різних мов йдеться не про зовнішні відмінності, а про виявлення спільних законів, що їх зумовлюють...»
Расмус Раск (1787-1832)	«Грамотичні відповідності є більш надійними ознаками спорідненості або спільного походження мов...»
Август Шлейхер (1821-1868)	«Для визначення спорідненості мов... вирішальним є не їх форма, а мовна матерія»
Гійом Штейнталь (1823-1899)	«Класифікація мов виражає загальну суть мови... вона вказує на єдність мов і з'єднує їх у систему за спорідненістю і досконалістю їх організації»
Бертольд Дельбрюк (1842-1922)	«Схрещення мов є однією з найважливіших причин фонетичних змін»
Антуан Мейє (1866-1936)	«Доказовими є тільки збіг окремих граматичних форм і навпаки, збіг у лексиці майже не мають доказової сили»
Жозеф Вандрісс (1875-1960)	«Спроба знайти прайформу мови – це порівняння мовознавства з природничими науками: геологією, ботанікою, зоологією»

3.8. Основні праці з компаративістики

Хронологічна таблиця		
Роки	Автори	Назви праць
1806-1817	І. Х. Аделунг, І. С. Фратер	«Мітрідат, або Загальне мовознавство»
1816	Ф. Бопп	«Про систему відмінювання санскритської мови в порівнянні з грецькою, латинською, перською і германською мовами»
1812	Р. Раск	«Дослідження в галузі древньопівнічної мови, або походження ісландської мови»
1819	Я. Грімм	«Німецька граматики»
1820	А. Востоков	«Роздуми про слов'янську мову»
1861	А. Шлейхер	«Компедій порівняльної граматики індоєвропейських мов»
1878	Ф. де Соссюр	«Мемуар про первісну систему голосних в індоєвропейських мовах»
1880	Г. Пауль	«Принципи історії мови»
1903	А. Мейє	«Вступ до порівняльного вивчення індоєвропейських мов»
1920	А. Мейє, М. Коен	«Мови світу»
1938	Є. Курилович	«Структура морфемі»
1941	Г. Винокур	«Про завдання історії мови»

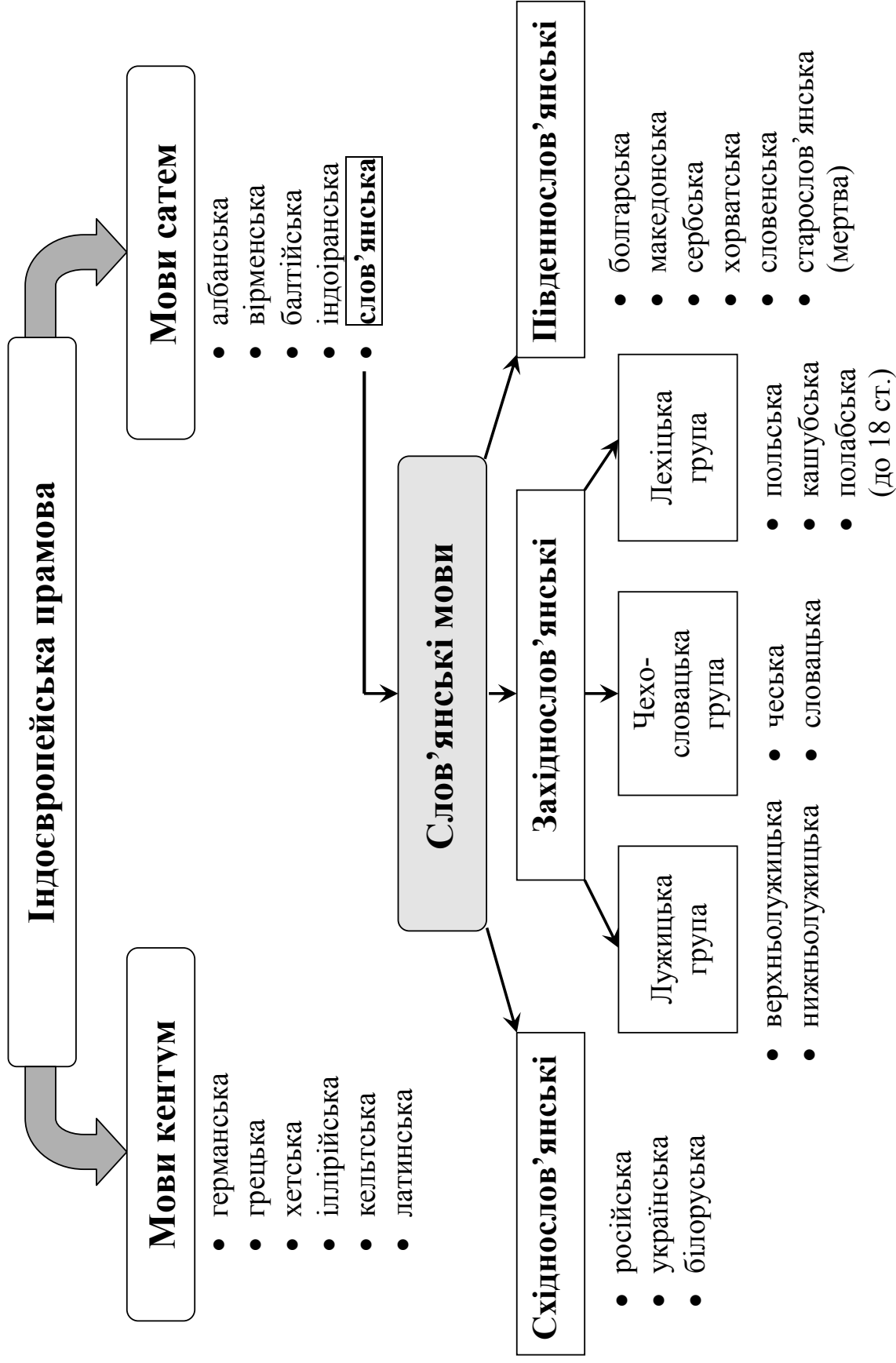
3.9. А. Шлейхер: реконструкція індоєвропейської прамови

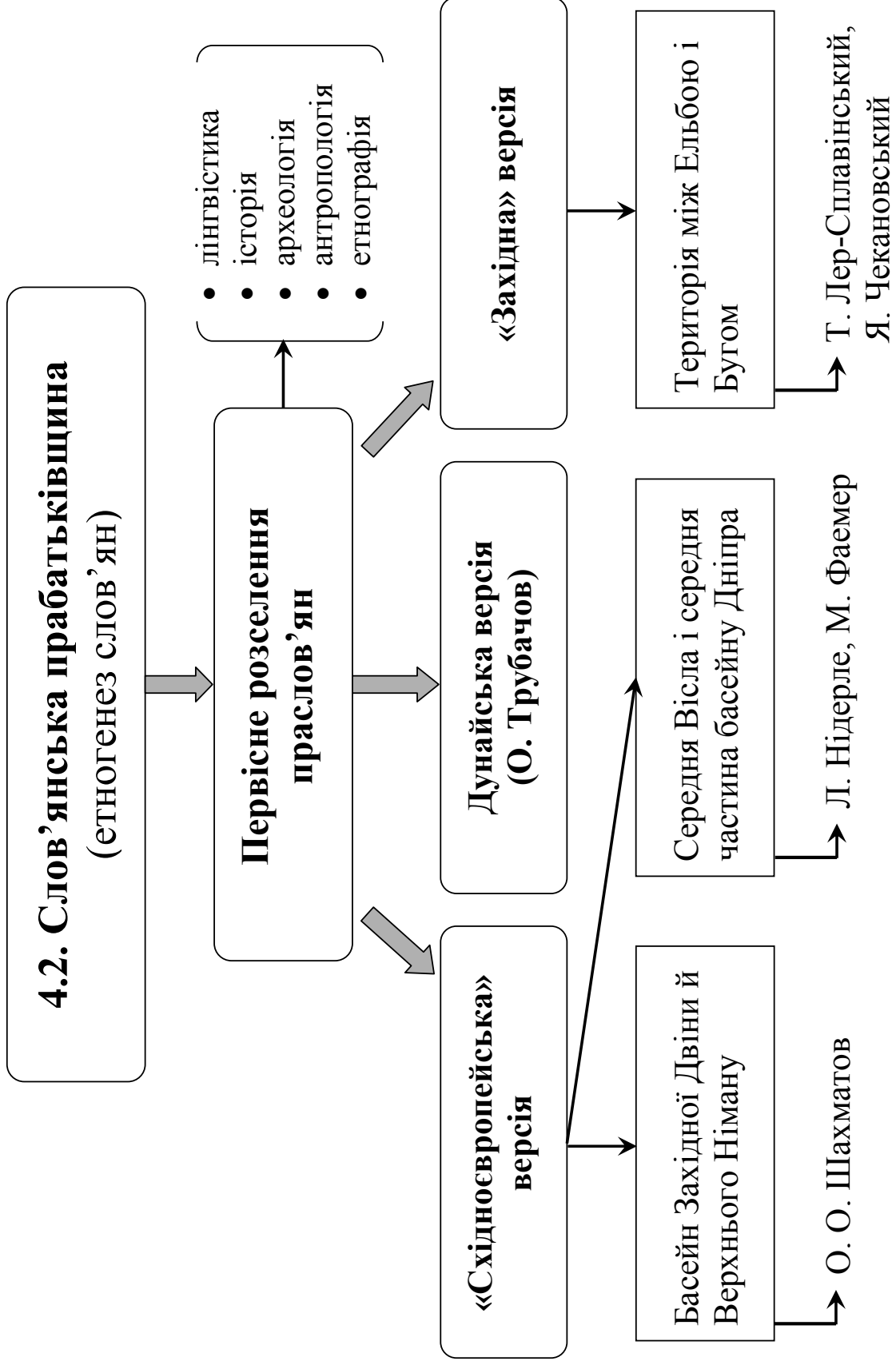
4. Слов'янське мовознавство – складова компаративістики

- 4.1. Генеалогічна класифікація слов'янських мов
- 4.2. Слов'янська прабатьківщина: етногенез слов'ян
- 4.3. Балто-слов'янська мовна єдність
- 4.4. Класифікація слов'янських мов (за фонетичними змінами)
- 4.5. Генеалогічна класифікація східнослов'янських мов
(за О. Б. Ткаченком)
- 4.6. Східнослов'янська глотогонія (Ю. Шевельов, 1993)
- 4.7. Еволюція поглядів на балто-слов'янську мовну єдність
- 4.8. Актуальні проблеми слов'янського мовознавства
- 4.9. Генеалогічне дерево слов'янських алфавітів

4.1. Генеалогічна класифікація слов'янських мов

4.3. Балто-слов'янська мовна єдність

А:

Слов'янські і балтійські мови виникли в результаті балто-слов'янської прамови, яка виділилася з індоєвропейської мовної єдності

Б:

Теоретики балто-слов'янської єдності: П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахмагов, К. Бругман, Я. Розвадовський, В. Георгієв та інші

В:

Деякі спільні риси для балтійських і слов'янських мов:

- 1) Зникнення подвоєних (гемінованих) приголосних
- 2) Пересунення наголосу за законом Фортунатова – де Соссюра
- 3) Перехід дієприкметників на -nt до м'якого відмінювання:
лит. pešts – ст. слов. несеште
- 4) Розвиток означеної форми прикметників шляхом додавання до простого прикметника вказівного займенника

Г:

Заперечення балто-слов'янської мовної єдності:

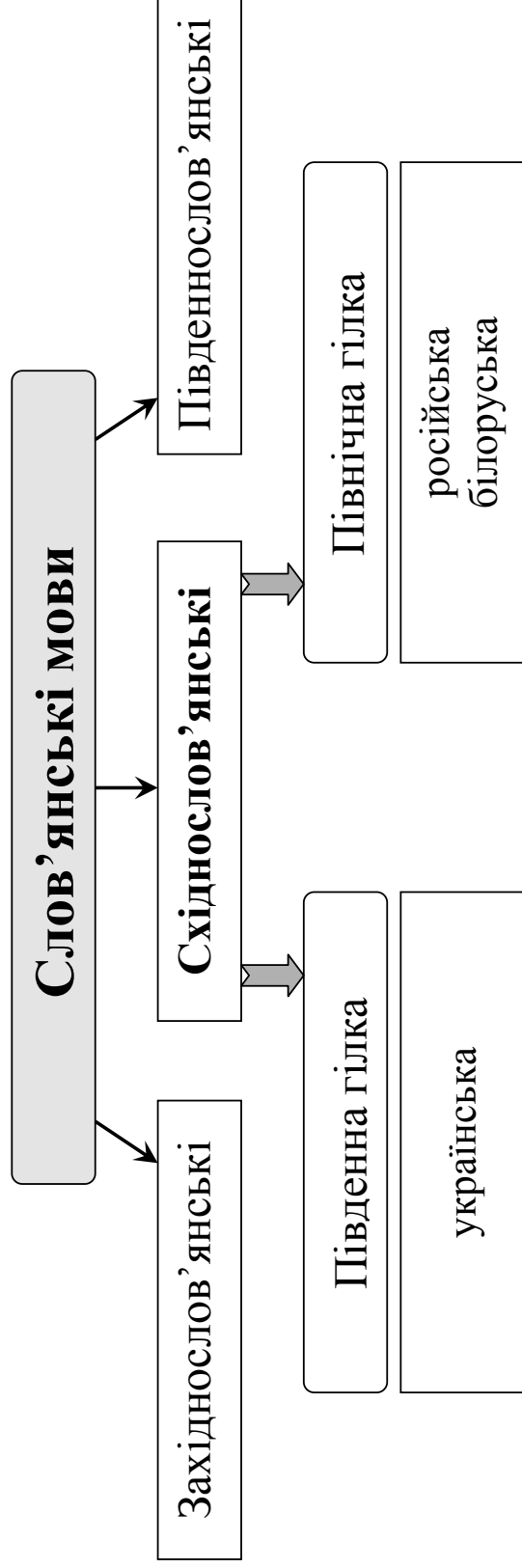
- а) балтійські і слов'янські мови не походять від спільної балто-слов'янської прамови
- б) генетична близькість має вторинний характер і розвинулась внаслідок пізніших контактів між обома мовними групами

4.4. Класифікація слов'янських мов (за фонетичними змінами)

Підгрупи	Слов'янські мови	Фонетичні зміни					
		*tolt, *tovt, *felt, *tevt	*tj, *kt, *dj	вставне -l-	*je	*a, *e	*tl, *dl
Східно-слов'янська	українська	в <u>о</u> рна, з <u>о</u> лого	ні <u>ч</u> , ме <u>ж</u> а	зе <u>м</u> ля	о <u>з</u> еро	ду <u>б</u>	ра <u>л</u> о
	російська	в <u>о</u> рна, з <u>о</u> лого	но <u>ч</u> , ме <u>ж</u> а	зе <u>м</u> ля	о <u>з</u> еро	ду <u>б</u>	ра <u>л</u> о
	білоруська	в <u>а</u> рна, з <u>о</u> лаго	но <u>ч</u> , мя <u>ж</u> а	зя <u>м</u> ля	во <u>з</u> еро	ду <u>б</u>	ра <u>л</u> а
Західно-слов'янська	польська	z <u>ł</u> oto, w <u>ł</u> ona	но <u>с</u> , mi <u>ę</u> dza	ze <u>m</u> ia	je <u>z</u> ezero	du <u>b</u>	ra <u>d</u> ło
	чеська	z <u>l</u> ato, v <u>r</u> ana	но <u>с</u> , me <u>z</u> e	ze <u>mě</u>	je <u>z</u> ero	du <u>b</u>	ra <u>d</u> lo
	словацька	z <u>l</u> ato, v <u>r</u> ana	но <u>с</u> , m <u>e</u> za	ze <u>m</u>	ja <u>z</u> ero	du <u>b</u>	ra <u>d</u> lo
Південно-слов'янська	болгарська	з <u>л</u> ато, в <u>р</u> ана	на <u>ц</u> , ме <u>ж</u> а	зе <u>м</u> я	е <u>з</u> еро	д <u>ѣ</u> б	ра <u>л</u> о
	сербська	з <u>л</u> ато, в <u>р</u> ана	но <u>ћ</u> , ме <u>ђ</u> а	зе <u>м</u> ља	je <u>z</u> ero	ду <u>б</u>	ра <u>л</u> о
	словенська	z <u>l</u> ato, v <u>r</u> ana	но <u>č</u> , me <u>ja</u>	ze <u>m</u> lja	je <u>z</u> ero	do <u>b</u>	ra <u>l</u> o
Праслов'янська мова		*vorna, *zolto	*nokъ, *medja	*zemja	*jezero	*dab	*radlo

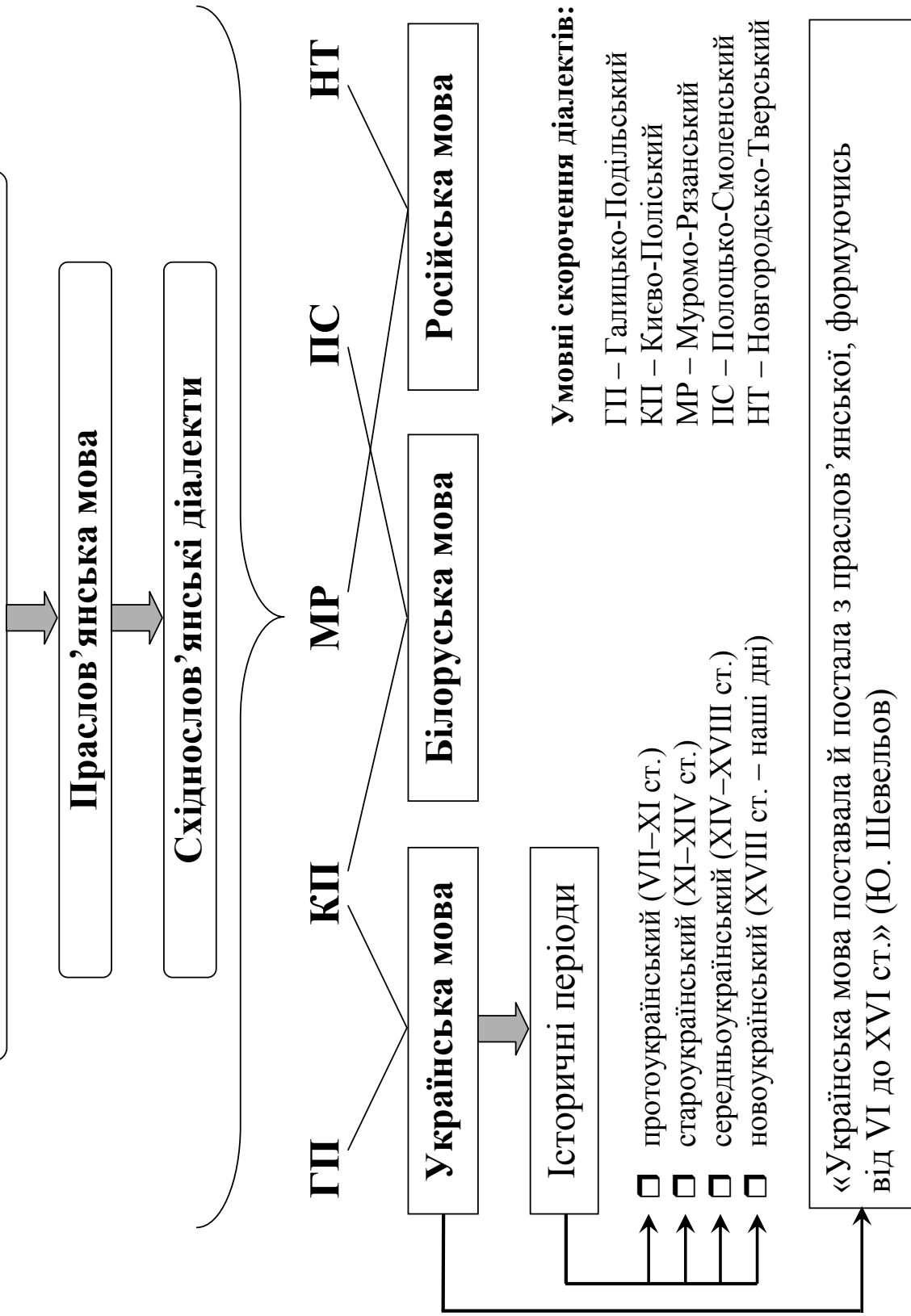
4.5. Генеалогічна класифікація східнослов'янських мов

(за О. Б. Ткаченком)

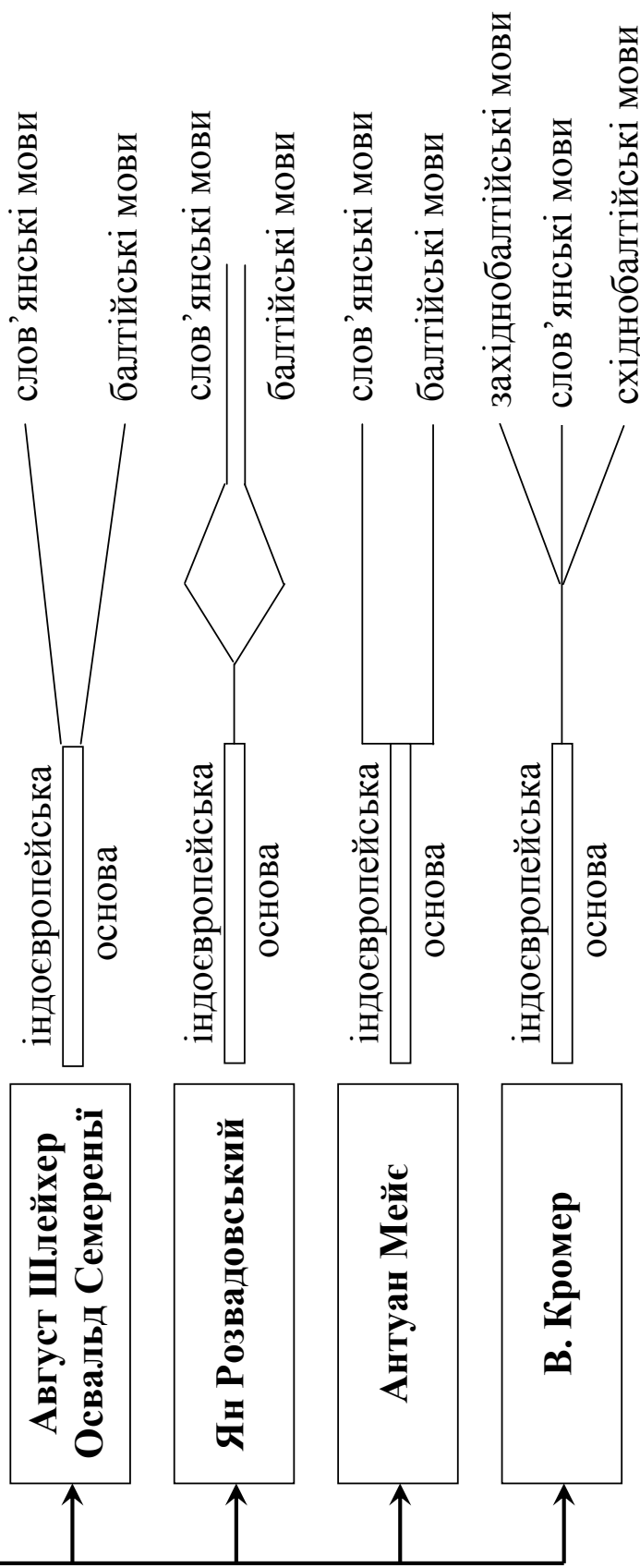
Українська мова	Російська і білоруська мови
м'який [ц'] в кінці слова: місяць, кінець	твердий [ц] в кінці слова: <i>рос.</i> місяц, <i>білор.</i> місяц
<i>ст. сл.</i> [ѣ] → [і]: хл ѣ бь → хліб	[ѣ] → [е]: хл ѣ бь < <i>рос.</i> хлеб <i>білор.</i> хлеб
дав. відм., чол. рід < батьку батькові	<i>рос.</i> отцу <i>білор.</i> бацьку
майбутній час < читатиму буду читати	<i>рос.</i> буду читать <i>білор.</i> буду чытаць

4.6. Східнослов'янська глотогонія
(Юрій Шевельов, 1993)

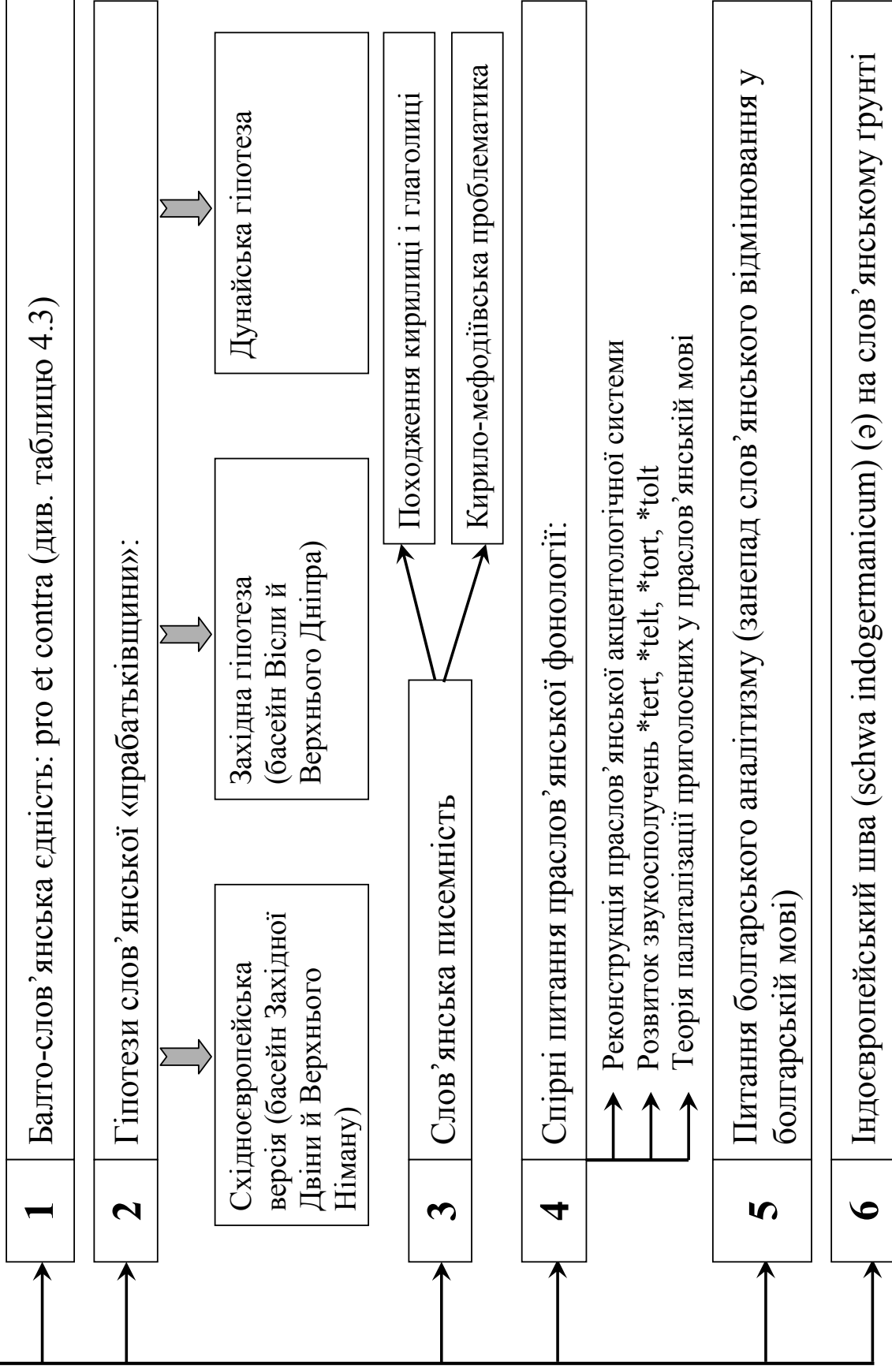

4.7. Еволюція поглядів на балто-слов'янську мовну єдність

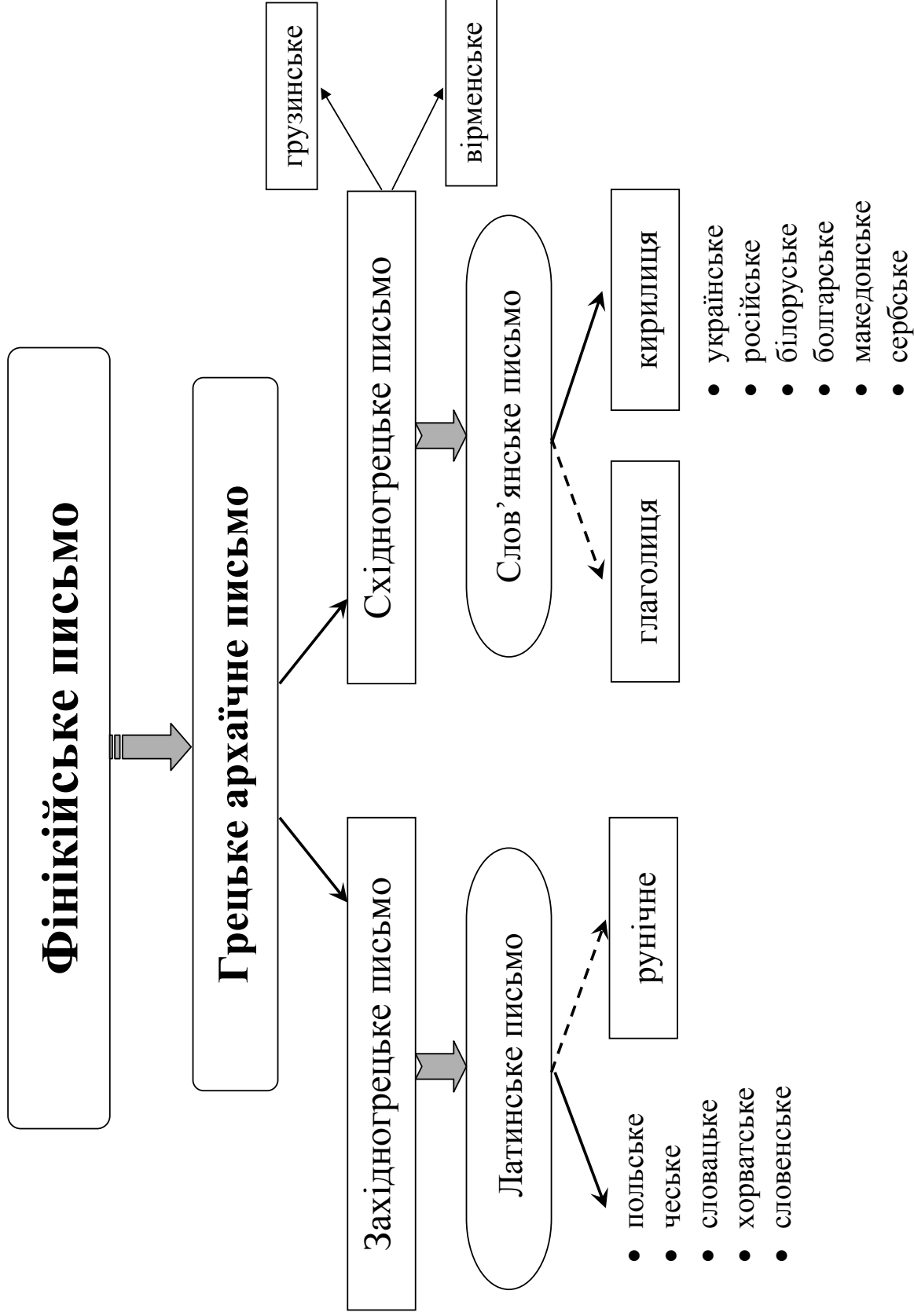
Балто-слов'янські мови – гіпотетична група мов, з якої виділилися балтійські і слов'янські групи індоєвропейських мов

4.8. Актуальні проблеми слов'янського мовознавства

4.9. Генеалогічне дерево слов'янських алфавітів

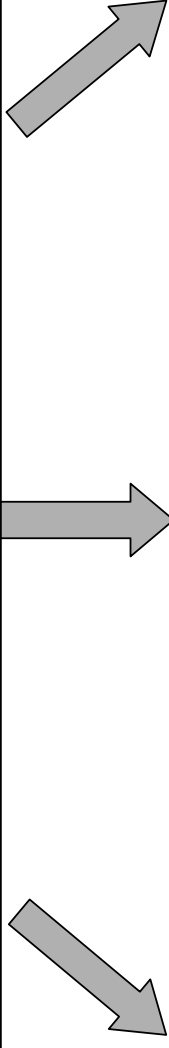

5. Фонологічні структури індоєвропейських мов

- 5.1. Порівняльна фонетика індоєвропейських мов
- 5.2. Фонологічна система індоєвропейської прамови
- 5.3. Порівняльна акцентологія індоєвропейських мов (деякі аспекти)
- 5.4. Теоретична система реконструкції
- 5.5. Лінгвістична реконструкція
- 5.6. Фонетичний закон
- 5.7. Фонетичні співвідношення між індоєвропейськими мовами (вокалізм)
- 5.8. Фонетичні співвідношення між індоєвропейськими мовами (консонантизм)
- 5.9. Теорія моновокалізму
- 5.10. Ларингальна теорія
- 5.11. Закон Лахмана
- 5.12. Закон Грімма (I пересув приголосних)
- 5.13. Закони в індоєвропеїстиці
- 5.14. *telt / *tolt; *tert / *tort

5.1. Порівняльна фонетика індоєвропейських мов

Індоєвропейський консонантизм

- Фонетичні відповідності індоєвропейських приголосних
- Основні процеси в окремих групах індоєвропейської сім'ї
- Проблема *satem* і *centum*
- Проблема індоєвропейського *b
- «Глотальна» теорія і її наслідки

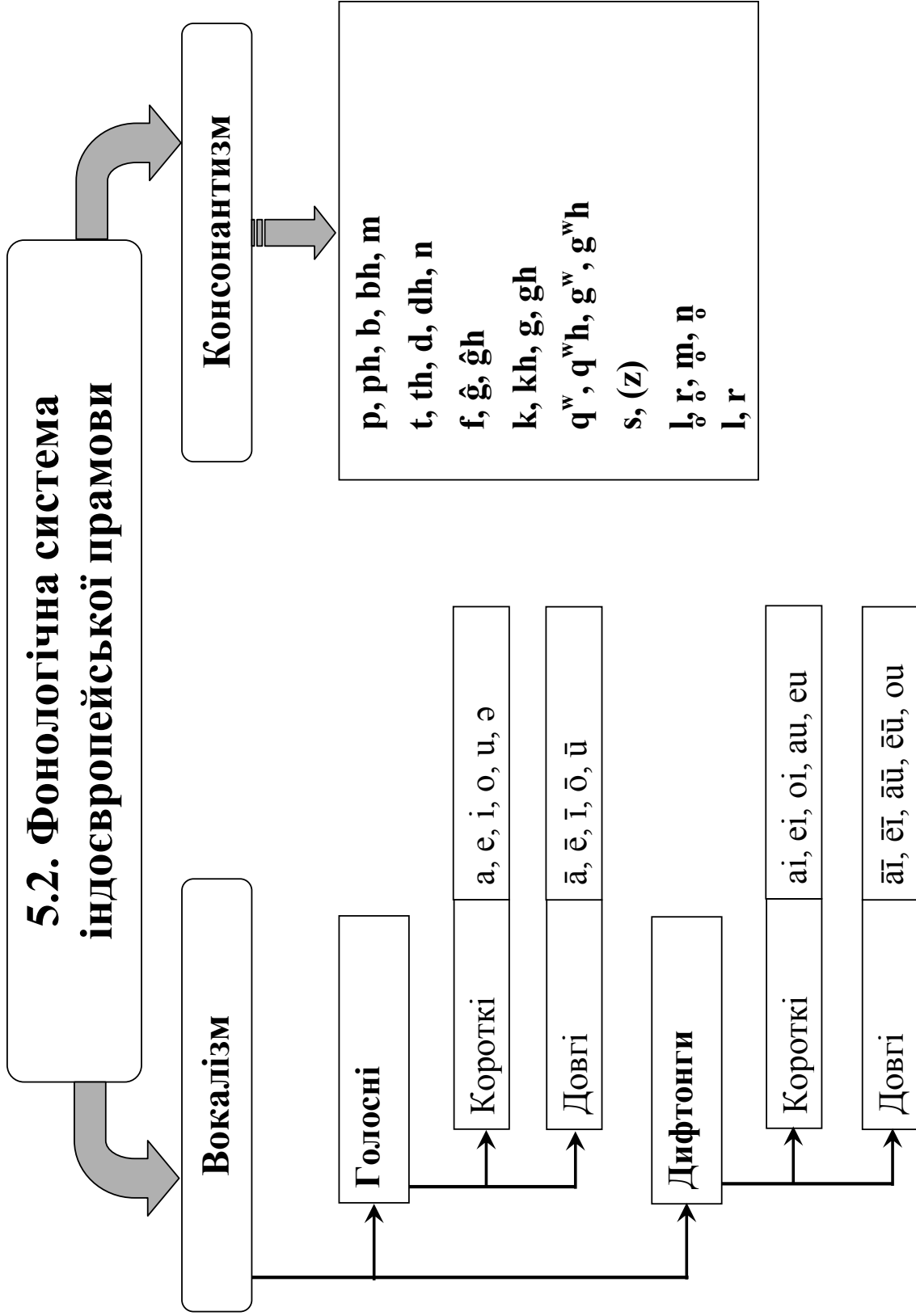
Індоєвропейський вокалізм

- Система голосних в індоєвропейських мовах
- Сонорні звуки і дифтонги
- Ларингальна теорія

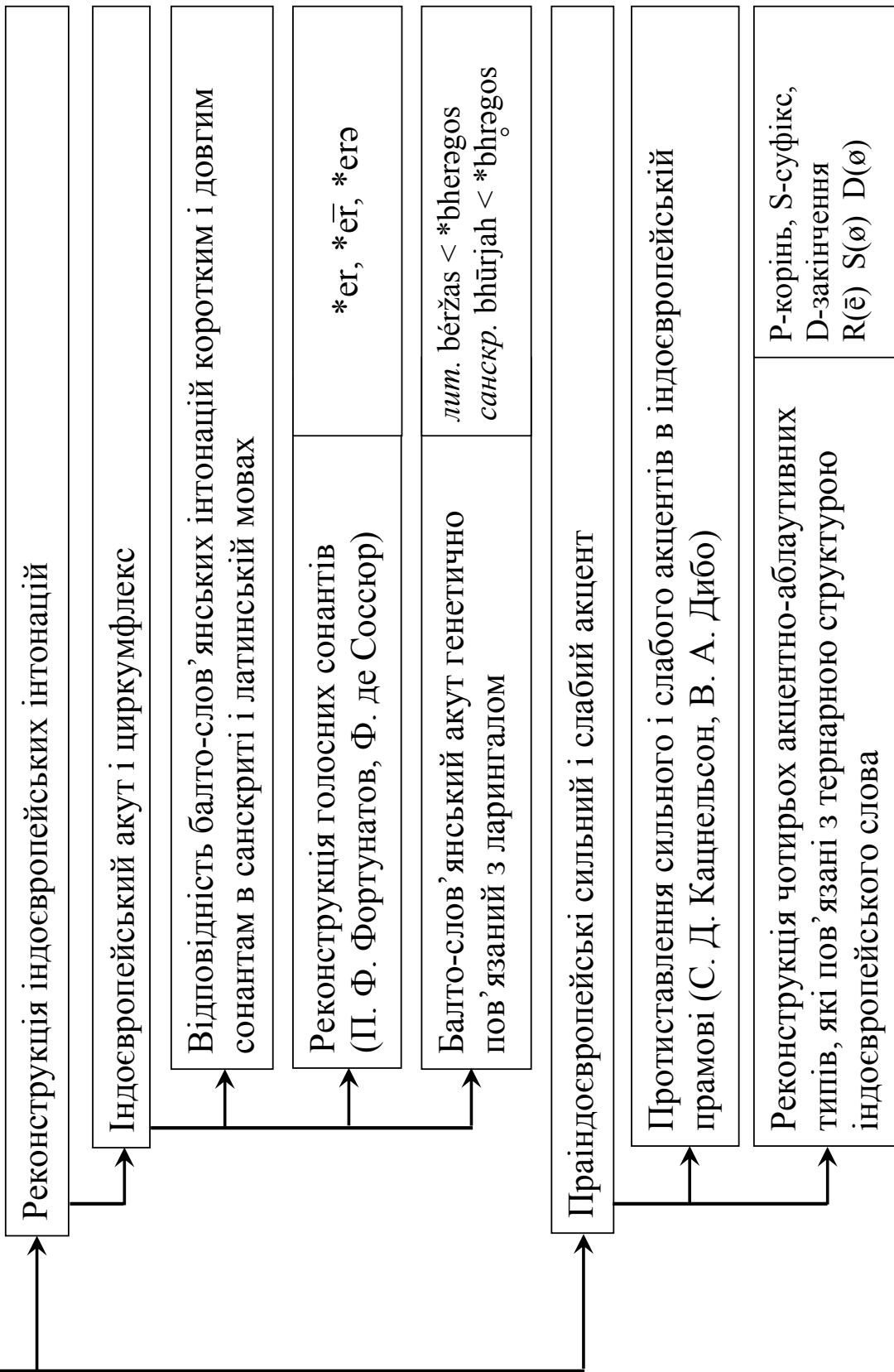
Індоєвропейська акцентологія

- Балто-слов'янський наголос: історія і реконструкція
- Теорія складових наголосів
- Особливості наголосу в санскриті, грецькій, латинській та інших індоєвропейських мовах

5.2. Фонологічна система індоєвропейської прамови

5.3. Порівняльна акцентологія індоєвропейських мов (деякі аспекти)

5.4. Теоретична система реконструкції

Для запису реконструйованих форм традиційно використовуються такі символи приголосних:

	Глухі	Дзвінкі	Придихові	
			Глухі	Дзвінкі
Губні	*p	*b	*ph	*bh
Зубні	*t	*d	*th	*dh
Задньоязикові	*k	*g	*kh	*gh

Кожний знак в реконструйованій праформі слова або морфеми репрезентує ряд регулярних відповідностей між приголосними в споріднених мовах:
 *suep (спати), *скр.* svapiti (спить), *гр.* hupnos (сон), *лат.* soror (спати)
д.а. swerap (спати), *лит.* sapnas (сон)

Фундаментальний закон порівняльно-історичного мовознавства – пересув приголосних у германських мовах (закон Грімма)

Індоєвропейські
 *dh
 *d
 *t

Прагерманські
 *d
 *d
 *th

Спільногерманські
 d
 t
 þ

5.5. Лінгвістична реконструкція

= комплекс прийомів і процедур для відтворення незафіксованих мовних форм шляхом історичного порівняння одиниць споріднених мов

Зовнішня реконструкція

- порівняння матеріалу споріднених мов для розкриття закономірностей їх історичного розвитку
- встановлення праформи
- моделювання прамови
- визначення хронологічної глибини реконструкції
- відтворення проміжних прамовних станів

Внутрішня реконструкція

- порівняння мовних одиниць всередині однієї мови
- діахронічні висновки на основі синхронного аналізу мовних явищ (Є. Курилович)
- вивчення історичного розвитку, для яких неможливо встановити генетичні зв'язки (баскська, айнська та ін.)

5.6. Фонетичний закон

Фонетичні зміни відбуваються тільки у строго визначених фонетичних позиціях (P) в даній мові (L) на певному етапі її розвитку (T)

Співвідношення між параметрами звукових змін виражається формулою:

$$L \left\{ \frac{a > b}{P} \right\} T$$

Фонетичний закон – фундаментальне поняття порівняльно-історичного мовознавства. Деяким з них присвоєні імена їх творців: закон Грімма, закон Лескіна, закон Зібса тощо

Фонетичні закони накладають на компаративістичні студії певні обмеження

Не можна зіставляти різночасові (T) і різнодіалектні (L) факти звукових змін

При реконструкції звукових змін – строгий механізм їх реалізації

5.7. Фонетичні співвідношення між індоєвропейськими мовами

Вокалізм

Індоєвропейська мова		Праслов'янська мова		Інші індоєвропейські мови
*ō	*ovis	*o	*ovьsa	лат. ovis, лит. avis, словен. ovca, пол. owca, чеськ. ovce, рос. овца, укр. овечка
*o	*dō-	*a	*darъ	лат. donum, болг. дар, хорв. dar, словацк. dar, укр. подарунок
*u	*dhūmos	*y	*dymъ	скр. dhūmas, лат. fumus, пол. dym, рос., білор. дым, укр. дим
*ou, *au	*sausos	*u	*suchъ	лит. sausas, пол. suchy, білор. сухі, укр. сухий
*a	*akros	*o	*ostrъ	гр. akros, лат. acutus, лит. aštrus, словен. ovca, пол. owca, чеськ. ovce, рос. овца, укр. овечка
*ə	*spheros	*o	*sporgъ	скр. sphiras, чеськ. spory, пол. spory, рос. спорый
*ī	*giuos	*i	*živъ	лат. vivus, скр. jivas, лит. gyvas, болг. жив

5.8. Фонетичні співвідношення між індоєвропейськими мовами

Консонантизм

Індоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Інші індоєвропейські мови
*m	*m	гр. <i>metēr</i> , скр. <i>matar</i> , лат. <i>mater</i> , укр. <i>мати</i> (матері)
*n	*n	гр. <i>neos</i> , лат. <i>novum</i> , болг. <i>нов</i> , укр. <i>новий</i>
*u̯	*v̯ (*w)	лат. <i>vidua</i> , скр. <i>vidhava</i> , пол. <i>wdowa</i> , укр. <i>вдова</i>
*d	*d	гр. <i>deka</i> , лат. <i>decem</i> , болг. <i>десет</i> , укр. <i>десять</i>
*s	*s	лат. <i>septem</i> , гот. <i>subun</i> , хорв. <i>седам</i> , укр. <i>сім</i>
*k (*k ^u)	*k	скр. <i>kas</i> , лит. <i>kas</i> , рос. <i>кто</i> , хорв. <i>ко</i> , чеськ. <i>kdo</i> , укр. <i>хто</i>
*t	*t	гр. <i>to</i> , скр. <i>tad</i> , чеськ. <i>to</i> , укр. <i>то</i>
*j	*j	гот. <i>jer</i> , нім. <i>Jahr</i> , чеськ. <i>jarо</i> , укр. <i>яровий</i>
*bh	*b	гр. <i>ferо</i> , лат. <i>ferо</i> , скр. <i>bharami</i> , чеськ. <i>beru</i> , рос., укр. <i>беру</i>
*g	*z	лат. <i>gnosco</i> , словен. <i>znati</i> , чеськ. <i>znati</i> , укр. <i>знати</i>

5.9. Теорія моновокалізму

- Засновник – Ф. де Соссюр (1878 р.)
- Суть – короткі і довгі голосні індоєвропейської прамови структурно та історично зводяться до голосної – *ē
- Моновокалізм заперечує фонологічні опозиції голосних у прамові
- Модель моновокалізму пояснює суть аблауту *ē – *ō

- В ларингальній теорії моновокалізм виражається формулами:
  - $N^w e > o, N^j e > e, N^a e > a$
  - $eN^w > \bar{o}, eN^j > \bar{e}, eN^a > \bar{a}$(Є. Курилович, 1927)
- Теорія моновокалізму тісно пов'язана з теорією сингармонізму складу у праслов'янській мові (В. К. Журавльов, К. Боргстрем)

5.10. Ларингальна теорія

Суть: походження і чергування індоєвропейських голосних, які ґрунтуються на гіпотетично існуючих у прамові особливих фонем – ларингалів

Гіпотеза Фердинанда де Соссюра

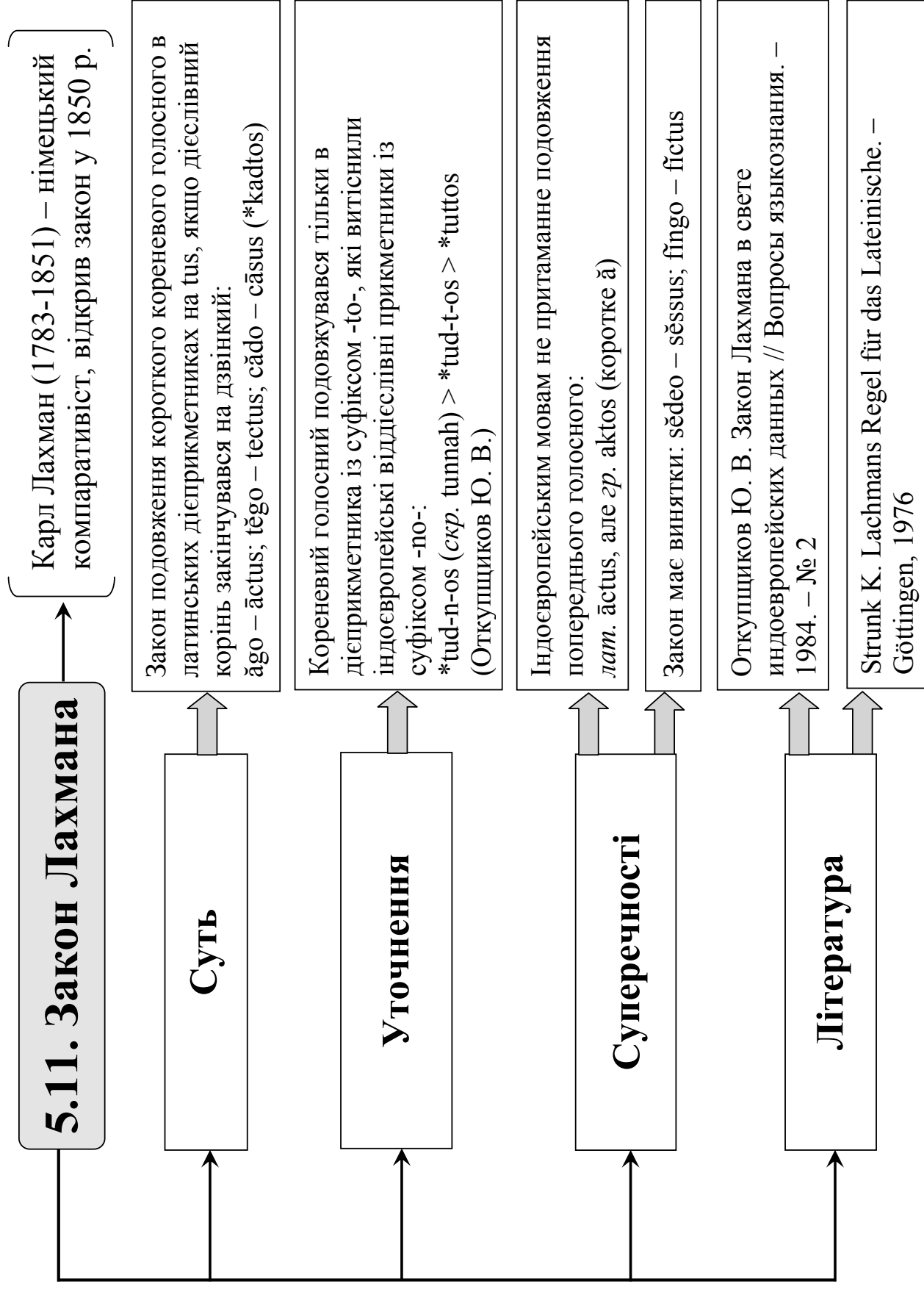
Короткі і довгі голосні індоєвропейської прамови структурно та історично зведені до одного голосного *ē

Корінь відображає чергування *ē + сонантний коефіцієнт і виражає прадавні корені: *leik^w – / *lik^w; *bhe A – / *bh A

Первинний шва (*ə) реконструйований за аналогією:
санскр. <i>, *гр.* <a>, *лат.* <a>
санскр. pītar, *гр.* pater, *лат.* pater

Гіпотеза Єжи Куриловича (1927)

хетт. ḥ = iε. a
хетт. ḥant, *гр.* anti, *лат.* Ante

5.12. Закон Грімма (І пересув приголосних)

Індоевропейські приголосні	Германські приголосні	Приклади звукових змін
bh	b	<i>скр.</i> bhratar, <i>гом.</i> brothar, <i>нім.</i> Bruder, <i>англ.</i> brother
dh	d	<i>скр.</i> madhjas, <i>гом.</i> midjis, <i>англ.</i> middle
gh	g	*ghostis, <i>гом.</i> gasts, <i>нім.</i> Gast, <i>англ.</i> guest
b	p	<i>укр.</i> болото, <i>англ.</i> pool
d	t	<i>лат.</i> duo, <i>гом.</i> twai, <i>англ.</i> two
g	k	<i>лат.</i> ego, <i>гом.</i> ik, <i>нідерл.</i> ik
p	f	<i>скр.</i> pañca, <i>гом.</i> fünf, <i>нім.</i> fünf, <i>англ.</i> five
t	th	<i>лат.</i> pater, <i>англ.</i> father
k	x (h)	<i>гр.</i> okto, <i>гом.</i> ahtau, <i>нім.</i> acht

5.13. Закони в індоєвропейській

Перехід індоєвропейських дзвінких придихових в глухі придихові (*англ.* steam < *герм.* *dauma)

В індоєвропейській прамові в короткому складі сонант мав нескладову форму

Розщеплення нерухомого акцентологічного типу під впливом переміщення наголосу вправо у праслов'янській мові

Закон пересуву наголосу в балто-слов'янській мові

Закон пересуву наголосу в балто-слов'янській мові

Індоєвропейське *s відповідає слов'янському [x] після і, у, г, к: лихо – *līks; порох – *porǫs; вухо – *aus

Закон дисиміляції придихових у давньогрецькій мові і санскриті

Закон Зібса

Закон
Зіверса/Еджертона

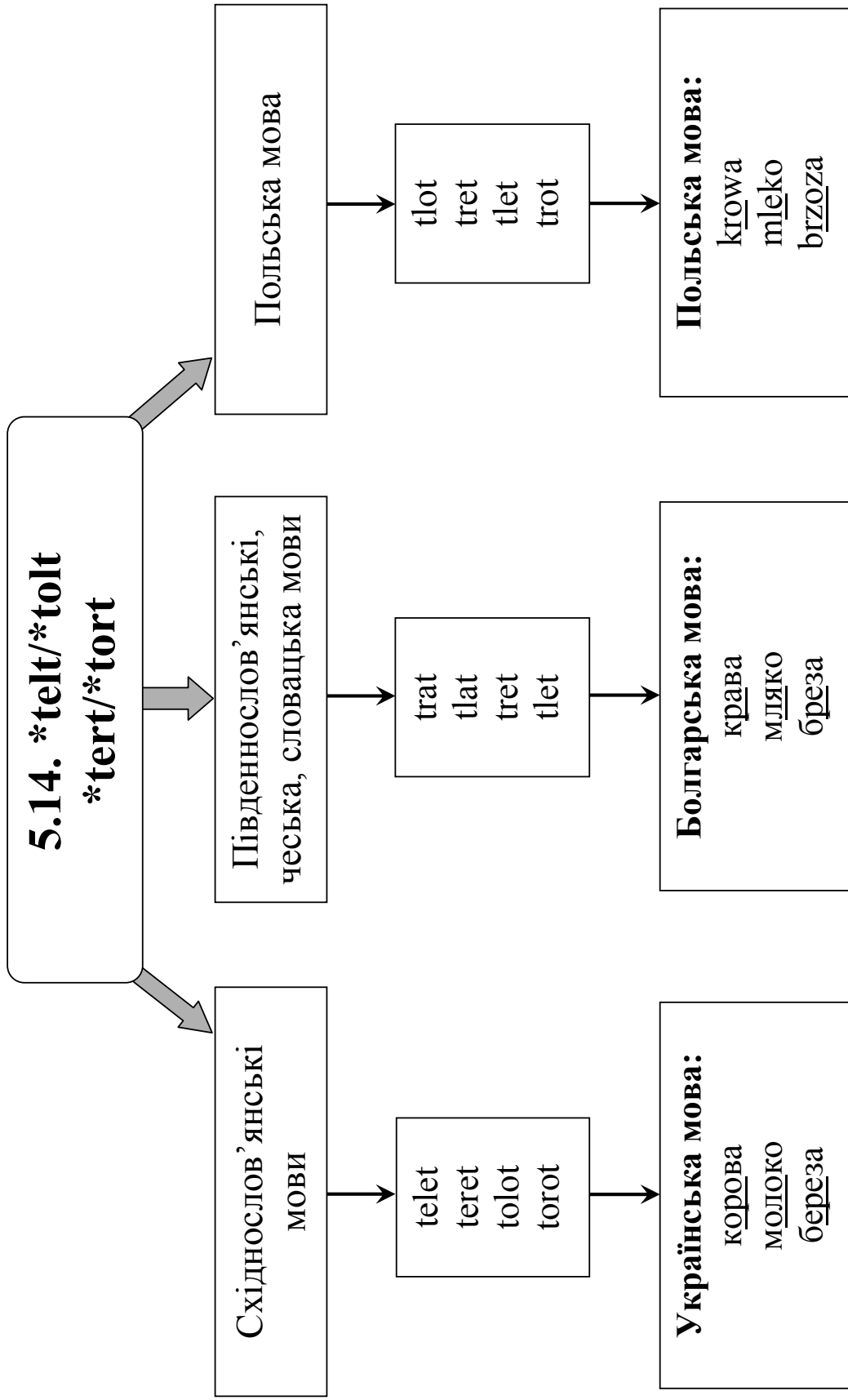
Закон
Ілліч-Світича/Дибо

Закон Фортунатова/
Сосюра

Закон Лескіна

Закон Педерсена

Закон Грассмана

Примітка: t = будь-який приголосний

6. Порівняльна морфологія індоєвропейських мов

- 6.1. Основи іменників в індоєвропейських мовах
- 6.2. Відмінювання іменника «вовк» в індоєвропейських мовах
- 6.3. Відмінювання займенника «я» в індоєвропейських мовах
- 6.4. Парадигма відмінювання іменників в індоєвропейських мовах (жіночий рід, однина)
- 6.5. Парадигма індоєвропейських закінчень іменників (В. Левицький, І. Семериньї)
- 6.6. Дієслово «бути» в індоєвропейських мовах (презенс)
- 6.7. Двоїна в індоєвропейських мовах
- 6.8. Числівники в індоєвропейських мовах
- 6.9. Санскрит – латинська мова (текст)

6.1. Основи іменників в індоєвропейських мовах

Мови Тип	Індоєвропейські основи	Германські основи	Слов'янські основи	Приклади
Голосні основи	o	a	o	<i>лат. lupus, got. wulfs,</i> <i>ст.сл. волкъ</i>
	i	i	i	<i>лат. hostis, got. gasts,</i> <i>ст.сл. ГОСТЬ</i>
	a	o	a	<i>лат. mensa, got. giba,</i> <i>ст.сл. страна</i>
	u	u	u	<i>лат. manus, got. handus,</i> <i>ст.сл. СЫНЪ</i>
Приголосні основи	r	r	r (er)	<i>лат. pater, got. fadar,</i> <i>укр. мати – матері</i>
	s	s	s (es)	<i>лат. genus, got. agis,</i> <i>ст.сл. небо</i>

6.2. Відмінювання іменника «ВОВК» в індоєвропейських мовах

Відмінки Мови	Називний	Родовий	Давальний	Знахідний	Орудний	Місцевий
Санскрит	vr̥kaḥ	vr̥kasya	vr̥kaya	vr̥kaṃ	vr̥kena	vr̥ke
Грецька	lykos	lykou	lyko	lykon	—	—
Латинська	lupus	lupi	lupo	lupum	—	—
Готська	wulfs	wulfis	wulfa	wulfs	—	—
Литовська	vilkas	vilko	vilkui	vilka	vilku	vilke
Хетська	antuhsas	antuhsan	antuhsi	antuhsan	—	antuhsaz
Старо-слов'янська	влькъ	влька	влькоу	влькъ	влькомъ	вльці

6.3. Відмінювання займенника «Я» в індоєвропейських мовах

(однина)

Відмінки Мови	Називний	Родовий	Давальний	Знахідний	Орудний	Місцевий
Санскрит	aḥam	me	me	mat	mau	mauḥi
Грецька	ego	moṡ	moi	me	—	—
Латинська	ego	mei	mihi	me	—	—
Готська	ik	meina	mis	mik	—	—
Литовська	aš	mano	man	mane	manimi	manuḡe
Хетська	uk	ammel	ugga	ammuk	—	ugga

Інші особові займенники:

санскрит: tvam – vaṡam – uṡuam

литовська: tu – mes – jus

латинська: tu – nos – vos

хетська: zik – ues – sumes

готська: thu – weis – jus

старослов'янська: ты – мы – вы

**6.4. Парадигма відмінювання іменників
у індосвропейських мовах (жіночий рід, однина)
(Откупщиков Ю. В.)**

Мови Відмінки	Індо- європейські закінчення	Санскрит	Грецька	Латинська	Готська	Литовська
Називний	*-ā	sut-a (дочка)	the-a (богиня)	esc-a (їжа)	gib-a (дарунок)	put-a (піна)
Родовий	*-as	sut-as	the-as	esc-as	gib-os	put-os
Давальний	*-ai	sut-ai	the-ai	esc-ai	gib-ai	put-ai
Знахідний	*-an	sut-am	the-am	esc-am	gib-a	put-an

**6.5. Парадигма індоєвропейських закінчень іменників
(В. Левицький, І. Семериньї)**

Відмінки	Число		
	Однина	Множина	Двоїна
Номінатив	s, ∅	es	
Акузатив	m / m _o	ns / ns _o	e, i / ī
Вокатив	∅	es	
Генетив	es / os / s	om / ōm	ous / ōs
Аблатив	es / os / s / ed / od	bh(i)os, mos	bhīō, mō
Датив	eḷ	bh(i)os, mos	bhīō, mō
Локатив	i	su	ou
Інструментальний	e/o, bhi, mi	bhis, mis, ōis	bh(i), mō

6.6. Дієслово «БУТИ» в індоєвропейських мовах (презент)

Мови	Число Особи	Однина			Множина		
		1	2	3	1	2	3
Індоєвропейська		*esmi	*essi	*esti	*smos	*sthe	*senti
Санскрит		asmi	asi	asti	sma	stha	santi
Грецька		eimi	ei	esti(n)	esmen	este	eisi(n)
Латинська		sum	es	est	sumus	estis	sunt
Старослов'янська		єсмь	єси	єсть	єсмы	єсте	цуть
Готська		im	is	ist	sijum	sijuth	sind
Англійська		am	are	is	are		
Німецька		bin	bist	ist	sind	seid	sind
Нідерландська		ben	bent	is	zijn		
Ісландська		er	ert	er	erum	eruð	eru
Шведська		är					
Данська		er					
Італійська		sono	sei	é	siamo	siete	sono
Іспанська		soy	eres	es	somos	sois	son
Французька		suis	es	est	sommes	êtes	sont
Литовська		esu	esi	yra	esame	esate	yra
Чеська		jsem	jsi	je	jsme	jste	jsou
Польська		jestem	jesteś	jest	jesteśmy	jesteście	ją
Болгарська		съм	си	e	сме	сте	са
Сербська		сам	си	je	сме	сте	cy
Словенська		sem	si	je	smo	ste	so
Українська		є					
Російська		есть					
Білоруська		ёсць					

6.7. Двоїна в індоєвропейських мовах

Двоїна (рос. *двойственное число*, англ. *dual*, нім. *Dualis*) – категоріальна форма часу відмінюваних і дієвідмінюваних слів, яка вживалася на означення двох осіб чи двох предметів і протиставлялася однині і множині

Парадигма дієслова «бути» в індоєвропейських мовах (теперішній час)

Число	Особа	Санскрит	Готська	Старослов'янська	Словенська
		bhūti	wisan	БЫТИ	biti
Однина	1	asmi	im	єсмь	sem
	2	asi	is	єси	si
	3	asti	ist	єсть	je
Двоїна	1	svas	siju	єсві	sva
	2	stas	sijuts	єста	sta
	3	stas	—	єсте	sta
Множина	1	sma	sijum	єс്മь	smo
	2	stha	sijub	єсте	ste
	3	santi	sind	єоуть	so

6.8. Числівники в індоєвропейських мовах

Індоєвропейська основа	Санскрит	Грецька мова	Латинська мова	Готська мова	Українська мова
1 *oinos	ekas	heis	unus	ains	один
2 *duo	dva	dyo	duo	twai	два
3 *treies	tri	treis	tres	threis	три
4 *ketuōres	catvarah	tettares	quattuor	fidwor	чотири
5 *penk ^u e	pañca	pente	quinque	fimf	п'ять
6 *sueks	šaš	hex	sex	saihs	шість
7 *sept-	sapta	hepta	septem	sibun	сім
8 *oktou	aštau	okto	octo	ahtau	вісім
9 *neuṅ	nava	ennea	novem	niun	дев'ять
10 *dekt	daca	deka	decem	taihun	десять

Закон Грімма:

- d → t / скр. dva, гр. dyo, укр. двa, гот. twai
- p → f / скр. pañca, гр. pente, укр. п'ять, гот. fimf
- k → h / гр. okto, лат. octo, гот. ahtau
- t → th / скр. tri, гр. tres, укр. три, гот. threis

6.9. Санскрит	Латинська мова
<ol style="list-style-type: none"> 1. Dāme vidhāvā jivāti. 2. Dāmas nāvas āsti. 3. Dāme agnis āsti. 4. Vidhāvā dāmam tapáyati. 5. Cātvaras sūnāvas dāme ná sánti: ávikam prastāre pasanti. 6. Nāvā snusā ná budhyāte: supyāte. 7. Vidhāvā etam snusām bodháyati: «Pāca māmsām» iti. 8. Snusā hávate: «Devaras, bhārata ávikam» iti. 9. «Kátaram?» iti. 10. «Nam tanukam, devaras» iti. 11. Tráyas devaras jivám ávikam bhāranti. 12. Ávikas rávati. 13. Devaras etam ávikam maráyanti. 14. Snusā mēsám dárati, māmsám pácati, dhūmé vartáyati. 15. Vidhāvā sunúm hávate: «Váha mádhu» iti. 16. «Núnám, matar» iti. Súnús mádhu váhati. 17. Vidhāvā súnúm sadáyati, snusā devarám payáyati. 18. Nūnám cātvaras ádakas sidánti, māmsám ádanti, mádhu giránti. 19. «Madhu-píti jvayāti, matar» iti rávanti. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vidua domi vivit. 2. Domus novus est. 3. Domi ignis est. 4. Vidua domum tepefacit. 5. Quattuor *filii domi absunt (= non sunt), oves in *agro pascunt. 6. Nurus *iuvenis non *vigilat: *dormit (somnia). 7. Vidua eam nurum *vigilantem facit: «Coque mensam!» 8. Nurus *clamat: «Leviri, ovem fertel!» 9. «Utram?» 10. «*Illam tenuem, leviri». 11. Tres leviri vivam ovem ferunt. 12. Ovis rugit. 13. Leviri eam ovem mortuam faciunt. 14. Nurus *pellem *deripit, mensam coquit, *in fumo vertit. 15. Vidua *filium *clamat: «Vehi *mel», illum *monet. 16. «Nunc, mater!» 17. Vidua *filium sedat, nurus leviros *alit. 18. Nunc quattuor edentes sident, mensam edunt, *mel vorant. 19. *Clamant: «Potio *mellis vitam dat, mater!»

7. Класичні індоєвропейські мови – джерело компаративістики

- 7.1. Основи санскритології (I)
- 7.2. Основи санскритології (II)
- 7.3. Хеттська мова
- 7.4. Грецька мова
- 7.5. Грецька алфавітна система
- 7.6. Готська мова
- 7.7. Литуаністика (основи литовської мови)
- 7.8. Санскрито-литовські лексичні паралелі

7.1. Основи санскритології (I)

Відкриття і вивчення санскриту на початку XIX століття пов'язані із зародженням порівняльно-історичного мовознавства

Санскрит – одна із найдревніших індоєвропейських мов, яка була кодифікована як літературна мова до н.е. (Граматики Паніні «Восьмикнижжя», IV ст. до н.е.)

Фонетичний аспект санскриту:

- три чисті голосні: [a], [e], [o]
- вільний наголос, короткі і довгі голосні
- складотворчі ङ, ञ, ऩ

Морфологічні ознаки санскриту:

- вісім відмінків іменників (називний, знахідний, родовий, давальний, аблативний, орудний, місцевий, кличний)
- три граматичні роди: чоловічий, жіночий, середній
- три числа для дієслів, іменників, займенників і прикметників
- три дієслівні стани: активний, середній, пасивний
- дієслівні часи: презент, імперфект, перфект, футурум, аорист

7.2. Основи санскритології (II) Парадигми відмін, дієвідмін і лексика

Відмінювання іменників за основами (однина)

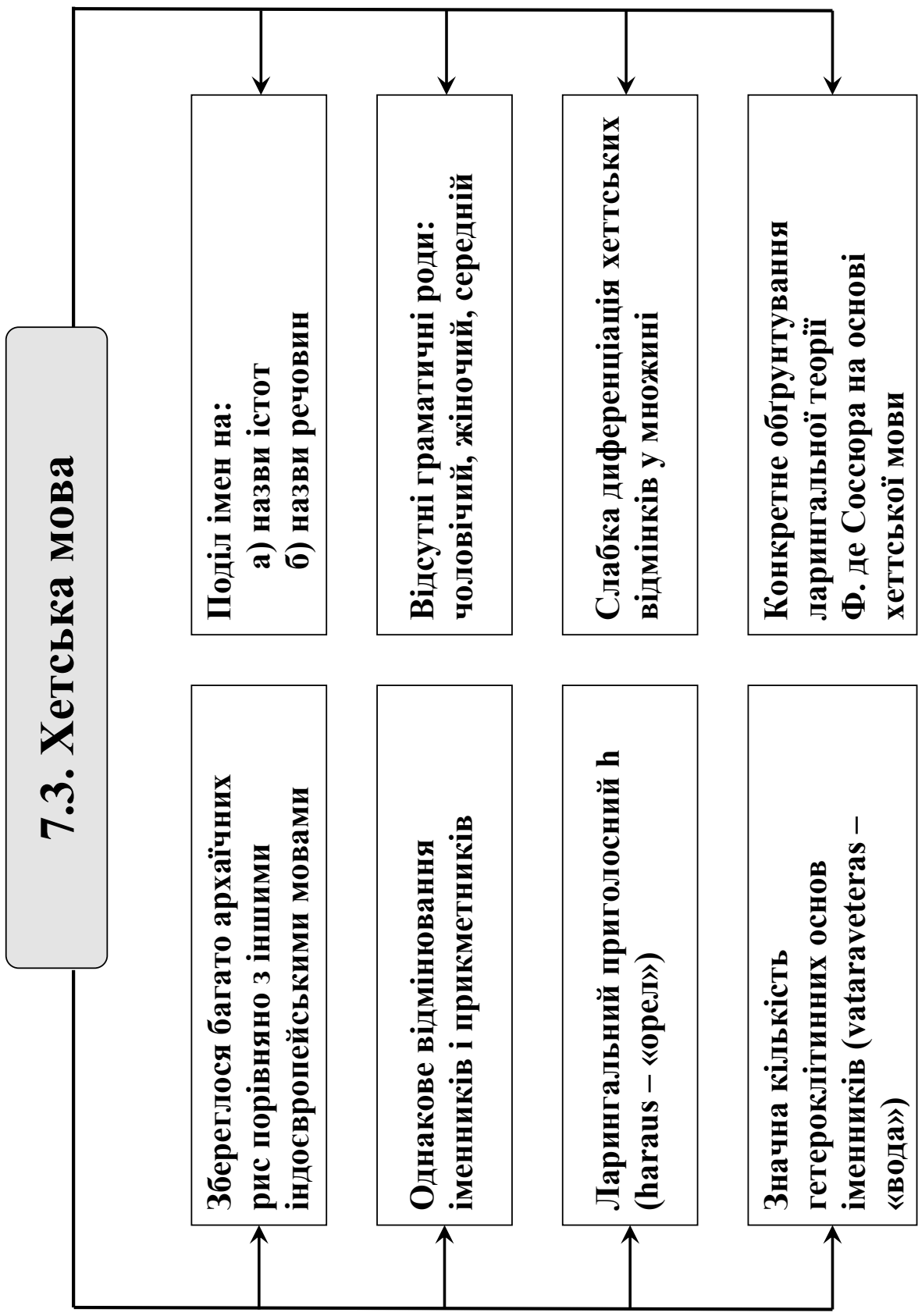
Відмінки	Голосні основи		Приголосний основи - r -
	- a -	- i -	
Називний	devas (бог)	agnis (вогонь)	pita (батько)
Знахідний	devam	agnim	pitaram
Орудний	devena	agnina	pitra
Давальний	devaya	agnaye	pitre
Аблативний	devad	agnes	pitur
Родовий	devasya	agnes	pitur
Місцевий	deve	agnau	—
Кличний	deve	agne	pitara

Відмінювання дієслова dā (давати) у презенсі

Однина	Двоїна	Множина
1. adam	adava	adama
2. adas	adatam	adata
3. adat	adatam	adur

Числівники (1-10): eka-1, dva-2, tri-3, catur-4, pañca-5, ṣaṣ-6, sapta-7, aṣṭa-8, nava-9, daśa-10

Лексика:		
deva – бог	matar – мати	
sena – військо	svasar – сестра	
agnis – вогонь	svap – спати	
mati – думка	stha – стояти	
vari – вода	dā – давати	
madhu – мед	tras – трясти	
pitara – батько	sad – сидіти	
	pā – пити	

7.4. Грецька мова (Greek)

- Мова однієї з великих світових культур
- Грецьке письмо – основа європейських алфавітів
- Високий рівень давньогрецького мовознавства
- Грецька мова так само як санскрит і латинська ідентифікуються як функціонально високорозвинені мови

А: іменники і дієслова мали розвинені відміни
Б: Три наголоси – акутний, сильний, циркумфлексний

Основні фонетико-граматичні риси

Дієслово «бути»
(презенс)

- одинина: eimi, ei, esti(n)
- множина: esmen, este, eisi(n)

Дієслово «нести»
(презенс) в грецькій і латинській мовах

- грецька: phero, fereis, ferei // pheromen, pherete, pherusi(n)
- латинська: fero, fers, fert // ferimus, fertis, ferunt

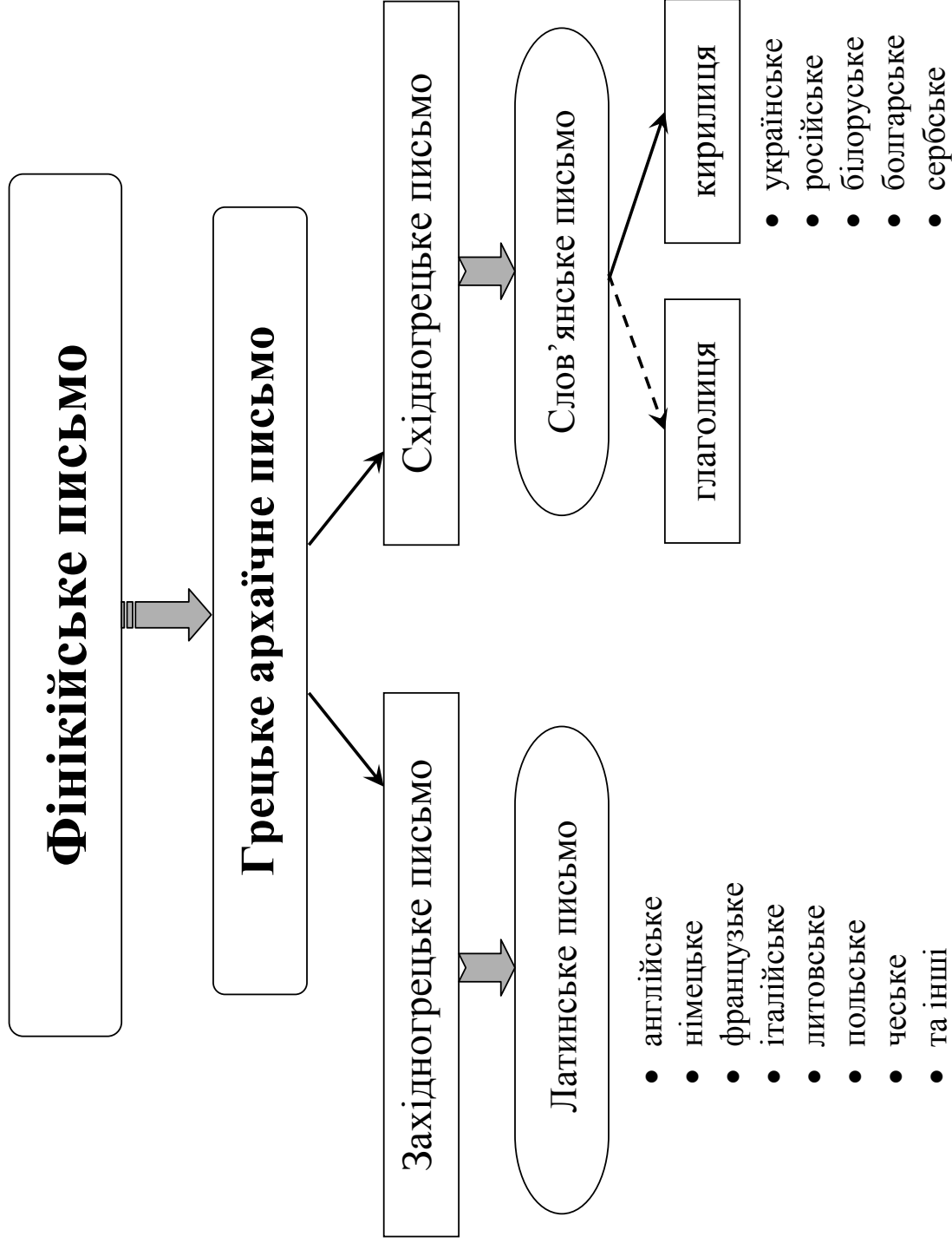
Числівники (1–10)
в грецькій і латинській мовах

- грецька: heis, duo, treis, tettares, pente, heks, hepta, octo, ennea, deka
- латинська: unus, duo, tres, quattuor, quinque, sex, septem, octo, novem, decem

Грецизми в українській мові

Свангеліс, геометрія, географія, меніск, нефрит, троянда, левада, ангел, Біблія, артос, акафіст та інші

7.5. Грецька алфавітна система (Генеалогічне дерево європейських алфавітів)

7.6. Готська мова

Найдавніша германська писемна мова – важливий об’єкт германістики та індоєвропейського мовознавства

Писемні пам’ятки – переклад Біблії готським єпископом Вульфілою (IV ст.)

Морфологічні риси готської мови:

- відмінювання іменників за основами (як у санскриті)
- два основні дієслівні часи: презент, претерит
- поділ дієслів на сильні і слабкі

Латино-готські граматичні і лексичні паралелі

Відмінювання дієслів у презенсі	
Латинська	Готська
ornare	niman
orno	nima
ornas	nimis
ornat	nimiþ
ornamus	nimam
ornatis	nimiþ
ornant	nimand

Латинська	Готська
mensis	mena
lupus	wulfs
auris	auso
arare	arjan
nox	nahts
hortus	gards
habeo	haban
margo	marka

7.6. Литуаністика (основи литовської мови)

Литовська мова – одна з найдревніших індоєвропейських мов, в якій збереглося багато архаїчних форм індоєвропейської прамови.
Литуаністика – важлива галузь компаративістики.

Вокалізм

короткі: а, е, і, у

довгі: ē, ū, а, е, і, у

Безприйменниковий місцевий відмінок: namas (дім) – name (в домі)

Числівники (1-10): vienas – 1, du – 2, trys – 3, keturi – 4, penki – 5, šeši – 6, septyni – 7, aštuoni – 8, devyni – 9, dešimt – 10

Литовська	trys	keturi	penki	šeši	aštuoni
Санскрит	tri	catur	pañca	ṣaṣ	aṣṭa

Литовсько-українські лексичні паралелі:

beržas – береза	lėdas – лід
nešti – нести	knyga – книга
teta – тітка	sniėgas – сніг
erėlis – орел	greblys – граблі
laukas – лука	šienas – сіно
dėkui – дякую	

7.8. Санскрито-литовські лексичні паралелі

Санскрит – одна з основних давньоіндійських мов, яка відіграла важливу роль у розвитку компаративістики початку XIX ст. Англійський лінгвіст Вільям Джонс (1746–1784) довів спорідненість санскриту з іншими індоєвропейськими мовами [див. *Санскритологія*]

Литовська мова зберегла багато найдавніших рис індоєвропейської прамови у фонетиці, граматиці і лексиці. Вона була об'єктом вивчення багатьох компаративістів [див. *Литuanістика*]

Санскрит	Литовська мова	Значення
kas	kas	хто
kataras	kataras	інший
sunus	sūnus	син
nauyas	naujas	новий
kada	kada	коли
tada	tada	тоді
avis	avis	віця
devas	dievas	бог
aśtram	ašara	сльоза
stambhas	stambas	стовп
Kas tava sunus?	Kas tavo sūnus?	Хто твій син?

8. Видатні компаративісти

- 8.1. Август Шлейхер – компаративіст (1821-1864)
- 8.2. Пилип Фортунатов як компаративіст
- 8.3. Антуан Мейє – індоєвропеїст (1866-1936)
- 8.4. Єжи Курилович як компаративіст (1895-1978)
- 8.5. Бенвеніст Еміль – індоіраніст (1902-1976)
- 8.6. Освальд Семереньї – індоєвропеїст (1913-1996)
- 8.7. Олександр Мельничук – індоєвропеїст (1921-1997)
- 8.8. Олег Трубачов як індоєвропеїст (1930-2004)

8.1. Август Шлейхер – компаративіст (1821-1864)

Основні праці з індоєвропейстики	Рік видання	Основні ідеї і концепції
«Порівняльно-лінгвістичні дослідження» («Sprachvergleichende Untersuchungen»)	Т. 1. – 1848 Т. 2. – 1851	<ul style="list-style-type: none"> ● Закон «зетацизми» – зміна приголосних під впливом «j»: <i>шв. giva, італ. giugno, фр. jour</i> ● Будова давніх і нових мов Європи та їхнє відгалуження в різних частинах світу
«Компедіум порівняльної граматики індоєвропейських мов» («Compedium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen»)	1861-1862	<ul style="list-style-type: none"> ● Наукова характеристика класичних мертвих мов: санскриту, грецької, латинської, готської, старослов'янської ● Реконструкція праслов'янської, прабалтійської і прагерманської прамов ● Створення порівняльної граматики балто-слов'яно-германської мовної єдності ● Спроба реконструкції індоєвропейської прамови (див. окрему таблицю)
«Морфологія церковнослов'янської мови» («Formenlehre der Kirchenslavischen Sprache»)	1852	Один із найкращих і найповніших підручників старослов'янської мови другої половини ХІХ ст. в германському мовно-культурному ареалі
«Підручник литовської мови» («Handbuch der litauischen Sprache»)	1856-1857	Порівняльна граматики, хрестоматія і глосарій литовської мови

8.2. П. Фортунатов як компаративіст

Праці Пилипа Фортунатова (1848-1914) з індоєвропейістики:

- «Сравнительное языкознание» (1898)
- «Сравнительная фонетика индоевропейских языков» (1902)
- «Склонение и спряжение индоевропейских языков» (1897)
- «Об ударении и долготе в балтийских языках» (1895)
- «Индоевропейские плавные согласные в древнеиндийском языке» (1896)

Теорія загальнослов'янського і загальноіндоєвропейського наголосу – взаємозалежність звуків (сонантів) і складової висхідної (акутової) та спадної (циркумфлексової) інтонації

Теорія про зв'язок балто-слов'янського наголосу з індоєвропейськими

Закон преміщення наголосу від початку на кінець слова у балтійських і слов'янських мовах (Закон Фортунатова-Соссюра)

П. Фортунатов – засновник історичної акцентології, однієї з галузей порівняльно-історичної фонетики індоєвропейських мов

8.3. Антуан Мейє – індоєвропейєїст (1866-1936)

Основні праці з компаративістики:

- «Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков» (М., 1938)
- «Сравнительный метод в историческом языкознании» (М., 1954)
- «Основные особенности германской группы языков» (М., 1952)
- «Les dialectes indo-europeen» (1908)
- «Essai de chronologie des langues indo-europeennes» (1931)

Деякі концепції з індоєвропейєїстики:

- Вчення про індоєвропейську мову
- Гіпотеза про хронологічну і діалектну диференціацію індоєвропейської прамови
- Порівняльно-історичний метод – це засіб дослідження споріднених мов, а не ціль
- Залучення до компаративістики методів лінгвістичної географії

Дві мови є спорідненими, якщо вони обидві були результатом двох різних еволюцій однієї і тієї ж прамови (А. Мейє)

8.4. Єжи Курилович як компаративіст (1895, Станиславів – 1978, Краків)

Основні праці з індоєвропеїстики

А: «L'accentuation des langues indo-europeenes»
(«Акцентологічна система індоєвропейських мов», 1952)

Б: «L'arophonie en indo-europeen» («Чергування
голосних в індоєвропейській мові», 1956)

В: «Le probleme des intonations balto-slaves»
(«Проблема балто-слов'янських інтонацій», 1931)

Деякі теорії і проблеми компаративістики у працях Є. Куриловича

Акцентологічні проблеми і чергування голосних в
балтійських і слов'янських мовах на
індоєвропейському тлі [В]

Наголос – категорія морфологічна, а не фонетична.
Морфологічні функції наголосу [А, В]

Походження балто-слов'янських інтонацій [В]

Рефлексії індоєвропейських складотворчих сонантів у
позиції перед приголосними (розвиток *r̥ у балтійських
мовах) [Б]

krt: k = задньоязиковий приголосний

r̥ = складотворчий сонант

t̥ = будь-який приголосний

а) krt > kirt } перехід *r̥ в балто-слов'янські рефлекси:
б) krt > kurt } *ir̥ / *tr̥

8.5. Бенвеніст Еміль – індоіраніст

(1902-1976)

французький мовознавець, учень А. Мейє,
компаративіст (індоіранське мовознавство)

**Лінгвістичні
концепції**

Теорія індоєвропейського кореня
Концепція генетичного методу
Антропологічний принцип («Людина в мові»)

Іраністика (праці)

«Власні назви в іранській мові» (1966)
«Інфінітиви в авестійській мові» (1935)
«Нарис осетинської мови» (1959)

Согдійська мова

Дешифрування і видання согдійських текстів
«Нарис согдійської мови. П. Морфологія,
синтаксис, глосарій» (1929)

«Словник індоєвропейських соціальних термінів» (1969, у 2-х томах)

8.6. Освальд Семерені – індоєвропеїст (1913-1996)

Угорський та англійський мовознавець, іраніст, фахівець з порівняльного мовознавства

Основні праці з індоєвропейського мовознавства:

- «Studies in the Indo-European System of Numerals» (1960)
- «Введение в сравнительное языкознание» (1980)
- «Introduction to the Indo-European Linguistics» (1996)

Лінгвістичне підтвердження існування єдиної балто-слов'янської мови

- фонологічна палаталізація
- подібність змін праїноєвропейських складових сонорних
- перехід дієприкметників в тип відміни на -jo-
- подібність відмінювання дієслів (*лит. duoti, слов. дать*)
- значна спільність словникового складу, наприклад, відсоток спільної лексики литовської мови з деякими слов'янськими становить: білоруська – 57%; українська – 55%; російська – 54%; польська – 53%; сербська – 53%; словацька – 52%

8.7. Олександр Мельничук – індоєвропеїст (1921-1997)

Праці з індоєвропейського мовознавства:

- «Розвиток структури слов'янського речення» (1966)
- «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (співавтор) (1966)
- «Етимологічний словник української мови» (редактор). – Т. 1-5 (1982-2006)
- «Проблематика реконструкції в порівняльно-історическом языкознании» (1989)

Деякі концепції з індоєвропеїстики:

- Встановлення генетичних зв'язків між коренями, що вважалися відокремленими (стаття «Корінь *kes і його різновиди в лексиці слов'янських та інших індоєвропейських мов», 1968)
- Гіпотеза про спорідненість усіх мов світу – мовний моногенез (Вопросы языкознания. – 1991. – № 2-3)

8.8. Олег Грубачов як індоєвропеїст (1930-2004)

Фундаментальні праці:

- «Заметки по этимологии и сравнительной грамматике» (1972)
- «Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднестровья» (1962)
- «Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд» (редактор). – Вып. 1-17 (1974-1982)
- Фасмер М. «Этимологический словарь русского языка» / перевод с немецкого О. Грубачева. – Т. 1-4 (1964-1974)

Основні лінгвістичні концепції:

- Зв'язок етимології із словотвором і семантикою слова
- Зв'язок етимології з діалектологією і лінгвістичною географією
- Питання етногенезу слов'ян і їхньої прабагьківщини
- Індоевропейські сліди у Північному Причорномор'ї (на основі етимологічних реконструкцій лексики давньоскіфського періоду)
- Нові аспекти етимологічних досліджень: етимологія і культура, етимологія й етногенез

9. Основи наукової етимології

- 9.1. Основні аспекти етимології
- 9.2. Основні етапи етимологізування
- 9.3. Реконструкція архаїчних значень слів
- 9.4. Зразки етимологічних статей
- 9.5. Етимологічні паралелі «хліб»
- 9.6. Етимологічні словники індоєвропейських мов

9.1. Основні аспекти етимології

Семантичний

- еволюція значень слів
- всі значення на хронологічних зрізах
- первісне (генетичне) значення слів

Словотвірний

- архаїчні словотвірні гнізда
- історія словотвірної системи мови
- реконструкція дериваційної парадигми

Фонетичний

- встановлення природи звуків
- первісна позиція звуків відносно один одного
- чітке визначення меж морфем

Лінгвогеографічний

- загальне поширення слова
- взаємодія мов різних груп (слов'янські – германські – романські)
- діалектне членування прамов

9.2. Основні етапи етимологізування

I: Зіставлення форм древніх мов, які апріорі є спорідненими (санскрит, хеттська, латинська, грецька, старослов'янська, готська)

II: Реконструкція індоєвропейських праформ (архетипів)

III: Реконструкція вихідного значення слова

IV: Етимологічний аналіз

→ аналіз форм слів древніх і сучасних мов

→ врахування матеріальної і духовної культур мовних колективів

→ опис відповідних денотатів та їхніх особливостей (форма, колір, розмір тощо)

9.3. Реконструкція архаїчних значень слів

Зміна значень

Внутрішні фактори

- нові асоціації
- метафоричні вживання
- звуження і розширення значень

нім. Wald «ліс»
д. норв. vollr «необроблене поле»
норв. voll «трав'яне поле»
шв. vall «пасовище»
іє. *waltus «дикий»
[*нім.* wild «дикий»]

Зовнішні фактори

- історія народу
- етнографія
- культура
- господарський уклад

лат. casa «дім» (кругла хатина з глиняними стінами і солом'яним дахом)
герм. hus, hutte (землянка, яма, рудник, нора)
авест. kanta, kata (рів, вал, дім)
укр. хата (від скіфської мови)

9.4. Зразки етимологічних статей*

Етимологічні словники	Зразок етимологічної статті
<p>Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К., 1982-2006.</p>	<p>ангел: <i>рос., болг. ангел, білор. анёл, пол. anioł, чеськ. anděl, слов. anjel, серб. а́нђео, словен. angel, ст.слов. ангель;</i> запозичення з грецької мови – <i>αγγελος</i> («вісник», «посланець»), пов'язане з дієсловом <i>αγγελω</i> («оголошую», «повідомляю»); можливо, споріднене з давньоіндійським <i>angīrah</i> («божественний»); існує припущення, що <i>αγγελω</i> запозичено з мов Сходу... (Т. 1. – С. 72)</p>
<p>Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К, 1989</p>	<p>ладонь: по происхождению представляет собой звуковое видоизменение древнерусского слова <u>ДОЛОНЬ</u> (укр. <u>ДОЛОНЯ</u>). В нем представлены слоги <u>ДОЛО(НЬ)</u> > <u>ЛОДО(НЬ)</u>. Далее в результате аканья... начальный слог изменился в <u>ла-</u>. Древнерусское <u>ДОЛОНЬ</u> развилось из праславянского *<u>doľnъ</u> с изменением -oľ- между согласными в полногласное сочетание -оло- (<i>ст.слов. длянъ, пол. dłoń</i>). Праславянское *<u>doľnъ</u> образовано с помощью предметного суффикса -nъ- от индоевропейского корня *<u>doľ-/dal-</u> «низ», «углубление». Ему родственны: <i>гот. dal</i> «долина», <i>гр. tholos</i> «пещера».</p>

* Етимологічні статті подаються з незначними скороченнями

9.5. Етимологічні паралелі: «ХЛІБ»

(Маковський М. М., 1989)

Слова із даним значенням здебільшого співвідносяться із значеннями «протягувати руку», «допомагати», «годувати» (пор. *хет. ninda* «хліб» < *скр. natham* «допомагати»)

А:

гот. hlaibs, укр. хліб (глевкий), *д.а. hlaifs* < *іє. *kel* «надіятися», «бути щасливим» (пор. *англ. help* «допомога», *гот. hleibjan* «щадити», «милувати»)

Б:

англ. bread «хліб» співвідноситься з *англ. broad* «широкий», *spread* «розтягуватися», з *лит. prats* «розсудок», *єр. arton* «хліб» (пор. *кельт. arinka* «злак», *ірл. aran* «хліб», *арбаг* «урожай», які співвідносяться із *скр. artha* «те, що досягнуте»)

В:

індоір. gotta «хліб» співвідноситься з *рос. діалектним рутить* «ламати»; *рос. крутить* > «сила» (типологічно пор. **geg-* «крутити» > *нім. kraft* «сила»)

Г:

лит. duonas «хліб» співвідноситься з *нім. dehnen* «витягувати(ся)» і з *скр. dunoti* «горіти» (пор. *гот. hleibs* «хліб»)

9.6. ЕТИМОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Мови	Автор, назва словника	Місце і рік видання
Індоєвропейські мови	Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch	Heidelberg, 1972
	Lehmann W. Gothic etymological dictionary	Leiden, 1986
	Mann S. Indo-European dictionary	Hamburg, 1986
Слов'янські мови	Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch	Bern, 1959
	Етимологічний словник української мови (за ред. О.С. Мельничука)	Т. 1-5. – К., 1982-2006
	Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд	Вып. 1-17. – М., 1974-1987
	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка	Т. 1-4. – М., 1964-1973
	Machek V. Etymologicky slovník jazyka českého a slovenského	Praha, 1957
Германські мови	Falk H.S., Torp A. Wortschatz der germanischen Sprachen	Göttingen, 1979
	Skeat W. An etymological dictionary of the English language	Oxford, 1956
Романські мови	Gamillscheg E. Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache	Heidelberg, 1965
	Meyer W. Romanisches etymologisches Wörterbuch	Heidelberg, 1968

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МІФОЛОГІЯ

Поняття міфології

Міфологія (від грец. *mythos* “сказання, оповідь, розрада” і *logos* “слово, поняття, вчення”) – це універсальний спосіб мислення, характерний для первісного суспільства і заснований **не на логіці, а на фантазії**. Міф являє собою **ототожнення реального та ідеального**. Характерна особливість міфології полягає в тому, що вона існує в органічній єдності із ритуальними формами поведінки, які диктуються традиціями роду, етносу.

Первісна міфологія була засобом пізнання і пояснення світу, шляхом до пізнання законів буття. **Вона є не жанром словесності, а фактом особливого світосприйняття, якому надається словесна форма** – пісенна, ритуально-обрядова, сюжетно-розповідна. В цій формі природне або суспільне явище, яке сприймається емоційно, подається як **дія або стан божества чи легендарного героя**, і бачать в ньому не художній фіктивний образ, а реальний, тілесний феномен.

Індосвропейська сім'я народів подібна на розлоге дерево з могутнім коренем. Індосвропейці вийшли на арену історії вперше як **воїни на бойових колісницях і з бойовими бронзовими сокирами**, її представники продовжують відігравати в історії людства величезну роль. Розселившись на просторах Європи та Азії, **індосвропейці розділилися на безліч пранародів**. Кожен з цих пранародів залишив свій унікальний слід в історії та культурі людства.

У зв'язку з багаточисельними розділеннями індосвропейських народів та появою нових народів, **стародавні індосвропейські боги отримували нові звучання та образи**, відповідно до різних історичних доль своїх шанувальників, проте, **зберегли глибоко споріднені риси, які можливо реконструювати**.

В індосвропейському пантеоні небесні боги утворюють найбільш цілісні образи.

Модифікації структурного ядра індосвропейської міфології перебували в тісному зв'язку з соціо-культурними змінами в житті древніх народів Євразії. При цьому його елементи виявилися надзвичайно стійкими. Після краху язичницьких релігій, вони в основному сплавилися з образами християнської традиції, а потім увійшли в якості важливих компонентів культури сучасної Європи та Азії, внаслідок чого відбулося їх своєрідне “друге народження” (т.зв. «культурне неоязичництво»).

Бог Ясного Неба

Ім'я бога Ясного Неба майже у всіх своїх варіантах походить від праіндоєвропейського **deiuo-** “денне, сяюче небо”:

індійський **Дьяус**,
балтський **Дієвас**,
латинський **Деус**,
германський **Тіу**,
кельтський **Тевтат**,
хеттський **Тіват**,
грецький **Зевс** (архаїчна форма – **Дів**),
слов'янське **Диво (Дівь)**.

Він є найбільш древнім чоловічим персонажем пантеону, саме він був **головою пантеону індоєвропейців на початку їх існування**, був **богом племінної общини**, володів законодавчими та військовими функціями. Останнє є те, що відрізняє даний образ у **пастуших племен індоєвропейців** від небесних богів в передуючих їм землеробських культурах.

Надалі Бога Ясного Неба “заслонили” інші образи, що викликало навіть появу спеціальних пояснюючих міфів, таких як **міф про “падіння Дьяуса”** в Індії і кельто-германський **сюжет про втрату богом золотої руки і неможливості з цієї причини виконувати функції “царя богів”**. Така ситуація була характерна для народів Північної та Західної Європи та індо-іранців.

Але у Середземномор'ї розвиток образу бога Ясного Неба пішов іншим шляхом. У греків, італіків та етрусків **Зевс, Юпітер і Тін** являють злиття **образів богів Ясного Неба і Грому**.

Бог Грому

Ім'я Бога Грому походить від **двох пра-індоєвропейських коренів**, які однаково **означають «грим», «бити», «вдаряти»**:

1) ***perk-**: індоарійський **Парджанья**, балтський **Перкунас**, скандінавський **Фьоргун**, слов'янський **Перун**;

2) ***tar-**: кельтський **Тараніс**, германські **Донар і Тор**, етрусський **Хару**, іранський **Тура**.

Бог Грому був покровителем військової дружини, котра прийшла на зміну племені як цілісного колективу в період походів

індоєвропейців у II тис. до н.е. Його символом був молот/сокира, сам він зображався як **воїн на колісниці**, священною твариною його був **орел та тур, деревом – дуб**, його супроводжували **вовки та леви**.

Бог Грому виконує виражену функцію як охоронця світу від сил хаосу, так і його відновлювача (ведичним богом грому стає бог Індра, в імені якого виявляємо семантику «ядра» як «потенційної чоловічої сили»). Один з **найважливіших сюжетів, пов'язаних з Богом Грому, – його боротьба зі змієподібним чудовиськом (Тор і Світовий Змій – скандінави; Зевс і Тіфон – греки; Індра і Врітра – індійці; Бог Грози і Іллуянка – хетти) або демонічними велетнями (турси/йотуни/тролі – германці, титани/гіганти – греки, асури/ракшаси – індуси, деви/пері – іранці).**

Ще більш значна **опозиція Бога Грому і Бога Земних Сил**, в котру (зазвичай на боці останнього) виявляється втягненим і **Бог-Шаман-Культурний Герой**. Причини такої колізії можуть бути різними. По-перше, **пряме візуальне протиставлення грононосних хмар і землі, в яку б'є блискавка**. По-друге, надто виокремлювалися **соціальні групи, які стояли за цими богами**. Для жерців цієї епохи було важко переносити дух військової знаті і його уособлення – Бог Грому.

За відданням переваги Богів Грому або Богів Земних Сил стояв вибір одного із взаємовиключаючих шляхів розвитку.

Наприклад – **кельти і римляни**. Після того, як у кельтів влада перейшла до жерців-друїдів, вони поклонялися **богові лісу рогатому Цернунну Єзусу і жили в ірраціональному магичному світі**, підтримуючи контакти з подібними собі етрусками. А **римляни звеличили Юпітера** (який, як Бог Ясного Неба, увібрав у себе багато рис Бога Грому) і створили **могутню військово-державну машину**. Компроміс між містикою і раціоналізмом було важко досягнути. Не дивно, що в Ірані однією з цілей реформи жерця Заратуштри, підтриманого мідійськими жерцями-магами, було скинення військового бога-громовержця до рівня демонів (девів). Проте його пошанування збереглося у північноіранських скотарських племен Турану, де панівну роль відігравала військова верства.

Поступово, у зв'язку з ускладненням соціуму, **вплив Бога Грому у всіх частинах індоєвропейського світу починає слабнути**. На цьому фоні винятком стоять **східні балти та слов'яни, князі котрих зберегли Перкунаса / Перуна в якості верховного бога аж до часів християнізації**. Цікавий феномен являє собою **нове звеличення Бога Грому Тора/Донара у західних германців за часів їхнього зіткнення з Римською імперією**.

Бог Земних Сил

Бог Земних Сил відпочатково співвідносився з ґрунтом як зоною проростання і помирання, колобігу життя і смерті. Надалі він розділювався у більшості традицій на цілий ряд персонажів.

Одна лінія представлена богами, чиї імена походять від кореня *uel-/*ueg-, пов'язаного зі світом багатства (грецький Уран, ведичний Варуна, індійський Вала, балтський Велс, Велняс, слов'янський Велес, етрусський Велфа, пруський Патолс, грецький Плутос, осетинський Афсаті). Після християнізації риси бога перейшли на покровителя худоби святого Власія.

Інша група об'єднує локальні божества, які безпосередньо втілювали стихію лісу (грецький Пан, балтські Пушан і Пушкайтіс). Багато взагалі володіють власними іменами (індійський Рудра, кельтський Цернунн і Єзус, грецький Діоніс і Бахус, фракійський Вакх, ведичний Варуна та ін.) виникає враження, що розщеплення колись єдиного образу носить зовнішній характер. Воно пов'язане з тенденцією в ряді культур використовувати у зверненні до Бога Земних Сил не головне ім'я, котре було табуйоване, а різні епітети. До того ж, деякі риси даного непередбаченого образу починали вважатися негідними бога і отримували незалежне існування. Так виник індійський демон Вала, наявний у "Рігведі" паралельно з великим богом Рудрою.

Яка ж група населення стояла за цим великим образом? Найвірогідніше, жрецтво, а не вільні селяни-аграрії. Бо саме земні боги були перш за все пов'язані з магією. Кельтський бог Дагда, пізніше втілення Цернунна, називається "богом друїдизму". Язичницькі пруси, які керувалися жерцями, на чолі свого пантеону поставили Патолса.

Символіка Бога Земних Сил має чітко зооморфну природу, бо однією з його функцій було покровительство тваринному світові, домашньої худоби. Найбільш характерними священними тваринами даного персонажу був бик. Звідси бичі роги Рудри, Діоніса, Велеса, оленячі роги Цернунна, демонструючі сексуальну силу і міць. Тривалий час цей атрибут наділявся позитивним змістом, аж поки не був відкинутий християнами. Проте як символ могутності роги продовжували користуватися любов'ю певних груп населення, як от у середньовічного рицарства – на шоломах і гербах.

Міфологія Бога Земних Сил включає ряд сюжетів, котрі можуть вибудовувати у послідовний ланцюг.

Один з них – це союз з Великою Богинею, союз двох стихій, які втілюють світ родючості.

Але Бог Грому також розглядається інколи як супруг Богині. Звідси виникає міфологічний конфлікт між Богом Земних Сил і Богом Грому, “верхом” і “низом” (у слов’ян богиня Коляда вагітніє від Велеса і виганяється громовержцем-чоловіком Перуном на землю, де народжує Божича або двох синів – одного від Велеса, другого – від Перуна; у індійській міфології бог родючості Варуна зваблює дружину сонячного бога Мітри апсару Урваші, яка народжує двох синів-мудреців).

Бог-Герой-Шаман

В деяких індоєвропейських пантеонах Бог Грому і Бог Земних Сил відступають перед Богом-Героєм-Шаманом (наприклад, германоскандінавський Один, фракійський Герой).

Тип Бога-Героя близький до Бога Земних Сил, але має власну специфіку, походячи від образу першопредка. Тому не здивує, що його священною твариною часто є олень.

Першопредкові приписувалося не тільки породження людства, але й встановлення норм поведінки, створення культурних цінностей, боротьба з чудовиськами. Тому виникли дві тенденції розвитку даного типу.

Перша виявляла саме “культуртрегерський” аспект божества, а друга – “героїчний”.

Перша тенденція призвела до виникнення образу “царя золотого віку”, дарителя благ і наставника людей (індоіранський Яма/Йіма, афганський Імра, германський Імір), який починає трактуватися і як перша померла людина, цар мертвих. А звідси недалеко й до образу “психопомпа” – провідника душ до загробного світу (грецький Гермес). Але одночасно й посередника між світами, передавача культурних цінностей (литовський Совій, грецький Гермес, римський Меркурій, скандінавський Один, кельтський Луг). Крім того, розщеплення колись єдиного типу доходило до того, що Один вбивав Іміра – такого ж Героя.

Не менш значимі образи виникають і в руслі “героїчного” розвитку типу. Тут можна прослідкувати такі молодші лінії, які сформувалися ще в період індоєвропейської єдності. Одна з них представлена в індоіранському світі божеством, яке в імені має корінь *Trit- (індійський Тріта, іранський Траетона/Ферідун,

слов'янський Іван Третяк (або Третій син), скіфський Таргітай). Головний сюжет пов'язаний з даними персонажами – **перемога над триголовим монстром**.

Отже, індоєвропейська міфологія містить два архетипних сюжети перемоги над монстром – поєдинок Бога Грому з Космічним Змієм і поєдинок Героя з триголовим монстром. Їх іноді змішують, але за походженням ці сюжети відмінні.

У Східній та Центральній Європі Герой має риси обох варіацій – «культуртрегерської» та «героїчної». Але все ж тут переважає індоіранське трактування Героя як вершника (слов'янський Ярило, фракійський Герой, скіфський Таргітай, скандинавський Хельгі). Образ Героя як Вершника містив могутню перспективу розвитку. Його поява починає пов'язуватися з есхатологією, вона потрапляє у буддизм та вішнуїзм (Калкі Аватара). В районі Середземномор'я відбулася вторинна уніфікація Героя в образ Геракла. Після запровадження християнства вони ототожнюються зі Святим Георгієм – вершником на білому коні, переможцем дракона.

У соціальному плані Культурний Герой з його роллю законодавця і захистника став втіленням елітарної царської влади. У Римі імператори вимагали зображати себе з атрибутами Геракла, а в Греції багато династій виводили від нього своє походження (Геракліти). Теж спостерігаємо в Германії (від Хельгі), Скіфії (від Геракла/Таргітая), Індії (Рами) та ін.

Також функції Героя та Бога Ясного Неба значно перекривалися. Тому виник навіть особливий тип – Близнюки (Ашвіни, Діоскури, Божичі). При цьому конфлікту, який був з Богом Грому, не виникало.

Велика Богиня

Велика Богиня є єдиним жіночим персонажем у індоєвропейському пантеоні. Її образ сягає корінням в матриархальний неоліт, коли вона наділялася космічною природою. У патріархальному індоєвропейському суспільстві відбулося зниження її образу. Вона втратила свою небесну іпостась. З цієї причини виник пояснюючий міф, який розповідає про її зраду Богові Грому з Богом Земних Сил (слов'янська Коляда, індуїстська Тара, ведична Урваші) і перетворення після цього у хтонічну богиню.

У процесі еволюції образ Великої Богині зазнав розщеплення на чисельні самотійні персонажі:

– **богиня землі** (грецька **Гея**, індійська **Прітхіві**, скандинавська **Ерд**, балтійська **Земес маті**);

– **богиня долі, шлюбу і родини** (грецька **Гера**, італійська **Юнона**, скандинавська **Фрейя**, слов'янська **Прія**, кельтська **Брігіта**, індійська **Лакшмі**);

– **богиня-мати** (кельтська **Дану**, індійська **Дана**, слов'янська **Дана**, хеттська **Ханнаханна**, фракійська **Кібела**);

– **богиня священного вогню** (грецька **Гестія**, італійська **Веста**, індійська **Тапаті**, скіфська **Табіті**, балтська **Габія**), **покровителька лісу** (грецька **Артеміда**, італійська **Діана**);

– **богиня родючості** (грецька **Деметра**, італійська **Церера**);

– **богиня любові** (грецька **Афродіта**, римська **Венера**, індійська **Урваші**);

– **богиня війни** (грецька **Афіна**, кельтська **Морріган**, індійська **Дурга/Калі**);

– **вісниця смерті** (грецькі **Еринії**, етрусська **Ванф**, кельтські **Банші**, скандинавські **Валькірії**, балтські **Вели**, південно-слов'янські **Вили**);

– **богині долі** групувалися у **тріади** (грецькі **Мойри**, італійські **Парки**, скандинавські **Норни**, балтські **Лайма, Декла і Карта**).

Зооморфна символіка Великої Богині була багатоманітна – птахи (сова, голуб, зозуля), змії, риби, комахи. Звісно, природно, що **основним середовищем поклоніння Великій Богині та її персоніфікаціям були жінки**. Природно, що культ Богині був тісно пов'язаний з магією, йдучи від віри в чародійні та віщувальні здібності жінок.

Після християнізації відбулося мовби **вторинне розщеплення образу Великої Богині, на цей раз за принципом “благе” – “шкідливе”**. Негативне начало послужило для формування образу **відьми**. Разом з цим, цілий ряд функцій та атрибутів Великої Богині був поширений на пошанування **жіночих персонажів християнської релігії (Богородицю, святих)**.

11. Міжмовна термінологія з компаративістики

№	Українська мова	Англійська мова	Німецька мова	Французька мова
1	Генеалогічна класифікація мов	Genetic classification of languages	Genetische Klassifizierung der Sprachen	Classification genealogique des langues
2	Германські мови	Germanic languages	Germanische Sprachen	Langues germaniques
3	Індоевропейські мови	Indo-European languages	Indoeuropäische Sprachen	Langues indo-européennes
4	Мовна сім'я	Linguistic family	Sprach familie	Famille linguistique
5	Порівняльно-історичне мовознавство	Comparative linguistics	Vergleichende Sprachwissen schaft	Grammaire comparee
6	Прамова	Primitive language	Ursprache	Langue-mere
7	Праїндоевропейська мова	Primitive indo-European language	Urindoeuropäische Sprache	Langue indo-européenne primitive
8	Праслов'янська мова	Primitive slavic language	Urslawische Sprache	Langue slave primitive
9	Реконструкція	Reconstruction	Rekonstruktion	Reconstruction
10	Спорідненість мов	Relationship of languages	Sprachver wand schaft	Parente linguistique
11	Слов'янські мови	Slavic languages	Slawische Sprachen	Langues slaves
12	Романські мови	Romanic languages	Romanische Sprachen	Langues romanes

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Акут (лат. *acutus* – гострий, високий) – один з видів тонічного наголосу в давньогрецькій мові, який характеризувався підвищенням голосу в ненаголошеному складі.

Акцентологія (лат. *accentus* – наголос і *logos* – вчення) – розділ мовознавства, що вивчає природу і функціонування наголосу.

Архетип (грец. *archetypon* – прообраз) – в порівняльно-історичному мовознавстві вихідна для наступних утворень мовна форма, що реконструйована на основі закономірних відповідностей в споріднених мовах.

Астериск (грец. *aster* – зірка) – спеціальний знак * на початку кожної окремо вживаної гіпотетичної одиниці.

Ареальна лінгвістика (лат. *area* – простір) – розділ мовознавства, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їх територіальне поширення.

Балтистика – комплекс філологічних наук, які вивчають балтійські мови, матеріальну і духовну культуру балтомовних народів.

Генеалогічна класифікація мов (грец. *genealogia* – родовід) – вивчення і групування мов світу на основі споріднених зв'язків між ними.

Германські мови – одна з груп споріднених мов індоєвропейської сім'ї, у складі якої виділяються західна і північна підгрупа.

Гіпотеза (грец. *hypothesis* – припущення) – наукове припущення, яке висувається для пояснення певних явищ дійсності; будь-яке припущення, яке потребує підтвердження.

Глотальна теорія – теорія розвитку індоєвропейських зімкнутих приголосних фонем, яка ґрунтується на порівняльній фонології індоєвропейських мов.

Глотогенез (грец. *glōtta* – мова і *genesis* – походження) – процес становлення людської мови.

Глотогонія (грец. *glōtta* – мова і *gonos* – народження) – розділ мовознавства, що вивчає походження і розвиток мови.

Глотохронологія (грец. *glōtta* – мова, *chronos* – час і *logos* – вчення) – розділ компаративістики, який досліджує швидкість мовних змін і визначає на цій основі час розділення споріднених мов.

Готська мова – одна з давніх германських мов (східна підгрупа),

яка зберегла значну близькість із загально германською і відіграє важливу роль в індоєвропеїстиці.

Грассмана закон – закон асиміляції придихових в давньогрецькій і давньоіндійській (санскриті) мовах (Г. Грассман, 1863 р.).

Грімма закон – закон регулярних відповідностей між індоєвропейськими і германськими приголосними (інша назва – перший пересув приголосних в германських мовах).

Двоїна – форма числа відмінюваних слів і дієвідмінюваних слів, яка вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставляється однині і множині.

Дивергенція (лат. *divergentia* – розходження) – розходження споріднених мов внаслідок особливих соціально-історичних умов.

Дифтонг (грец. *diphthongos* – двоголосний) – складний голосний, який складається з двох елементів, що утворюють фонетичну єдність.

Діахронічне мовознавство – мовознавство, яке розглядає мову в її історичному розвитку.

Діахронічний словотвір – словотвір, який вивчає шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови та їх етимологічну словотвірну будову.

Діахронія (грец. *dia* – через і *chronos* – час) – дослідження мови у часі, в її історичному розвитку.

Закон відкритого складу – закономірність розташування звуків у складі за принципом зростаючої звучності.

Звуження лексичного значення – розвиток значення слова, внаслідок якого слово називає лише частину явищ, які відображало його попереднє значення.

Зіставний метод – система наукових прийомів для синхронного порівняльного дослідження двох або кількох мов. Синоніми: **типологічний метод, синхронно-порівняльний метод.**

Етимологічний аналіз – це аналіз, метою якого є з'ясування джерел і часу виникнення слова, його походження, розкриття первісного значення слова, реконструкція найдавніших форм і звукового оформлення слова.

Етимологія (грец. *etymon* – позначення і *logos* – вчення) – розділ мовознавства, який вивчає первинну семантику, походження й етапи розвитку слів та морфем.

Індоєвропейські мови – родина споріднених мов, до якої входять

індійська, іранська, слов'янська, балтійська, германська, романська, кельтська, грецька, албанська, вірменська групи мов.

Історична діалектологія – розділ діалектології, що вивчає територіальні діалекти на різних етапах розвитку певної мови.

Історична лексикологія – розділ мовознавства, що вивчає формування і розвиток словникового складу мови, історію слів, зміни в різних групах слів.

Історична морфологія – розділ історичної граматики, що досліджує становлення і розвиток морфологічної структури мови.

Історична (діахронічна) фонетика – галузь історії мови, що досліджує зміни у звуковій будові з фонетичного і фонологічного поглядів від найдавнішого періоду мовного існування до сьогодні.

Історія мови – наука, що вивчає походження, становлення, основні тенденції історичного розвитку певної мови.

Кельтологія – комплекс гуманітарних дисциплін, які вивчають мови, літературу, історію, етнографію і археологію кельтських народів.

Компаративістика – галузь мовознавства, яка в порівняльно-історичному аспекті вивчає споріднені мови.

Ларингальна теорія (*грец. larynx – гортань*) – теорія найдавнішого складу, походження і чергування індоєвропейських голосних, яка виходить з існування у прамові особливих фонем – ларингалів.

Лескіна закон – закон скорочення прикінцевої довготи в пралитовській (прабалтійській) мові.

Лахмана закон – закон подовження короткого кореневого голосного в латинських дієприкметниках на -tus, якщо дієслівний корінь закінчувався на дзвінкий зімкнений.

Летоністика – наука, предметом якої є латвійська мова і її вивчення в порівняльно-історичному і синхронічному аспектах.

Литuanістика – вчення про історію і сучасний стан литовської мови.

Мертві мови – це мови, що вийшли з ужитку й не функціонують у природній формі та засвідчені тільки в пам'ятках писемності.

Мова-основа – реконструйована для даної сім'ї прामова, від якої беруть початок усі мови, які належать до цієї сім'ї. Синонім: **прамова**.

Мовна сім'я – сукупність мов, утворених від однієї прамови.

Мовний союз – група мов, у яких спільні риси витворилися

не внаслідок спорідненості, а склалися поступово під впливом історичних і географічних чинників.

Моновокалізму закон (*грец. monos – один і лат. vocalis – голосний звук*) – гіпотеза Ф. де Соссюра, згідно з якою короткі і довгі голосні індоєвропейської прамови історично походять від *ě.

Ностратична теорія (*лат. noster – наш*) – теорія, згідно з якою окремі мовні родини об'єднуються на глибшому етапі реконструкції в одну ностратичну надродину. Синонім: **борейська теорія**.

Палаталізація (*лат. palatum – піднебіння*) – пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок додаткового підняття середини спинки язика до піднебіння.

Повноголосся – у мовознавстві – сполуки -оро-, -оло-, -ере-, -еле-, що виникли із праслов'янських -ог-, -ол-, -ег-, -ел- у позиції між приголосними/

Порівняльна граматики – розділ порівняльно-історичного мовознавства, що вивчає закономірності історичного розвитку граматичних структур споріднених мов.

Порівняльно-історичне мовознавство – лінгвістичний напрям, який досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов.

Порівняльно-історичний метод – сукупність прийомів історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп для встановлення закономірностей їх розвитку.

Прабатьківщина слов'ян – територія, де праслов'яни зародилися як окремий етнос, ймовірно, від Середнього Дніпра до басейну Вісли.

Праіндоєвропейська мова – сукупність індоєвропейських діалектів, які лягли в основу індоєвропейських мов.

Прамова – мова, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов.

Праслов'янська мова – прмова усіх слов'янських мов, діалектами якої послуговувалися давньослов'янські племена.

Праформа – вихідна для пізніших утворень мовна форма, реконструйована на основі закономірних відповідників у споріднених мовах. Синонім: **архетип**.

Прутеністика – порівняльно-історичне вивчення пруської мови в контексті індоєвропейістики.

Редукція (*лат. reductio – повернення*) – ослаблення вимови

ненаголошених голосних, результатом якого є їх якісна видозміна або повне зникнення.

Реконструкція – відновлення мовних одиниць (форм і значень) за допомогою порівняльно-історичного методу.

Романські мови – група мов індоєвропейської сім'ї, які пов'язані спільним походженням від латинської мови і спорідненими закономірностями розвитку.

Сім'я мов – сукупність споріднених мов, об'єднаних спільністю походження.

Слов'янські мови – одна з груп індоєвропейської мовної родини, що охоплює мови слов'янських народів.

Сонант (лат. *sonans* – той, що звучить) – приголосний звук, який може бути складотворчим.

Спорідненість мов – це зв'язок між окремими мовами, які об'єднуються спільністю походження від єдиної в минулому мови-основи.

Старослов'янська мова – найдавніша літературно-писемна мова слов'ян, що дійшла до нас у пам'ятках X-XI ст.

Субстрат (лат. *sub* – під і *stratum* – пласт) – мова-підоснова, елементи якої розчинилися у мові, що нашарувалася на неї.

Суперстрат (лат. *superstratum* – покладене зверху) – залишкові сліди мови прийшлого населення в мові місцевого населення.

Теорія родовідного дерева – теорія німецького мовознавця Августа Шлейхера про походження індоєвропейських мов від однієї прамови.

Теорія хвиль – теорія німецького мовознавця Йоганеса Шмідта, згідно з якою кожне нове мовне явище поширюється з певного центра хвилями, що поступово згасають, через що споріднені мови переходять одна в одну.

Фонема (грец. *phōnēte* – звук) – найменша неподільна звукова одиниця мови, що поєднує у собі різні диференційні ознаки й служить для побудови і розрізнення морфем і слів.

Фонетичні закони – закони, що керують регулярними змінами звукових одиниць, їхніх чергувань і сполучень. Синонім: **звукові закони**.

Хеттська мова – одна з хетто-лувійських мов, яка має найдавнішу серед індоєвропейських мов фіксовану писемність (клинопис) і багато архаїчних рис праіндоєвропейської мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев Н. Д. Ранний индоевропейский праязык / Н. Д. Андреев. – Л. : Наука, 1986.
2. Арсеньева М. Г. Введение в германскую филологию / М. Г. Арсеньева, С. П. Балашова. – М. : Высшая школа, 1980.
3. Барроу Т. Санскрит / Т. Барроу. – М., 1976.
4. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист, общ. ред. и вступ. ст. Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
5. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Введение. Фонетика / С. Б. Бернштейн. – М. : АН СССР, 1961.
6. Бирнбаум Х. Праславянский язык / Х. Бирнбаум. – М. : Прогресс, 1985.
7. Богородицкий В. А. Введение в изучение современных романских и германских языков / В. А. Богородицкий. – М. : Изд-во л-ры на иностр. языках, 1959.
8. Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Н. Ван-Вейк. – М., 1957. – 388 с.
9. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1966. – 595 с.
10. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984.
11. Гухман М. М. Готский язык / М. М. Гухман. – М. : Изд-во л-ры на иностр. языках, 1958.
12. Десницкая А. В. Сравнительное языкознание и история языка / А. В. Десницкая. – Л. : Наука, 1984.
13. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Ж. Дюмезиль. – М. : Наука, 1986.
14. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / відп. ред. О. С. Мельничук. – К., 1982–2006. – Т. 1–5.
15. Жирмунский В. М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков / В. М. Жирмунский. – М. ; Л. : Наука, 1964.
16. Жлуктенко Ю. О. Вступ до германського мовознавства / Ю. О. Жлуктенко, Т. А. Яворська. – К. : Вища школа, 1986.

17. Задорожний Б. М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б. М. Задорожний. – Львів : ЛДУ, 1960.
18. Иванов В. В. Балтийский, славянский и раннебалканский глагол: индоевропейские истоки / Вяч. Вс. Иванов. – М. : Наука, 1981.
19. Иванов В. В. Общеиндоевропейская, анатолийская и праславянская языковые системы: сравнительно-типологический очерк / Вяч. Вс. Иванов. – М. : Наука, 1865.
20. Иванов В. В. Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание / Вяч. Вс. Иванов // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 21.
21. Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков. Введение. Сравнительный словарь / В. М. Иллич-Свитыч. – М. : Наука, 1971–1976. – Т. 1, 2.
22. Клычков Г. С. Теория верификации в сравнительно-историческом языкознании / Г. С. Клычков // Теория и методология языкознания. – М., 1989. – С. 93–189.
23. Коломієць В. Т. Спорідненість слов'янських мов / В. Т. Коломієць. – К., 1962. – 42 с.
24. Кравчук Р. В. З історії слов'янського мовознавства / Р. В. Кравчук. – К., 1961.
25. Красухин К. Г. Введение в индоевропейское языкознание / К. Г. Красухин. – М. : Academia, 2004.
26. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 528 с.
27. Левицький В. В. Основи сравнительной морфологии германских языков / В. В. Левицький. – Черновцы : Рута, 2004.
28. Левицький Ю.-М. Мови світу : енциклопедичний словник / Юрій-Мирослав Левицький. – Львів : Місіонер, 1998. – 204 с.
29. Лукінова Т. Б. Числівники у слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т. Б. Лукінова. – К., 2000.
30. Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології / В. В. Лучик. – К. : Академія, 2008.
31. Майборода А. В. Старослов'янська мова / А. В. Майборода. – К., 1975. – 294 с.
32. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Э. А. Макаев. – М. : Наука, 1977.
33. Макаев Э. А. Структура слова в индоевропейских и

германських языках / Э. А. Макаев. – М. : Наука, 1970.

34. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках / М. М. Маковский. – М., 1996.

35. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1938.

36. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1951.

37. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К., 1966.

38. Мифы народов мира. – М. : Советская энциклопедия, 1980–1982. – Т. 1–2.

39. Нахтигал Р. Славянские языки / Р. Нахтигал. – М., 1963. – 342 с.

40. Одри Ж. Индоевропейский язык / Ж. Одри // Новое в зарубежной лингвистике XXI. – М. : Прогресс, 1988. – С. 24–121.

41. Откупщиков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования / Ю. В. Откупщиков. – Л. : Наука, 1967.

42. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1960.

43. Порциг В. Членение индоевропейской языковой общности / В. Порциг. – М., 1960.

44. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1954.

45. Семериньи О. Введение в сравнительное языкознание / О. Семериньи. – М. : Прогресс, 1980.

46. Склярченко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Склярченко. – К., 1998.

47. Смирницкий А. И. Древнеанглийский язык / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностр. языках, 1955.

48. Соссюр Ф. де. Мемуар о первоначальной системе гласных в индоевропейских языках / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1977. – С. 302–562.

49. Сравнительная грамматика германских языков. – М. : АН СССР, 1962–1966. – Т. 1–4.

50. Стеблин-Каменский М. И. Древнеисландский язык / М. И. Стеблин-Каменский. – М. : Изд-во литературы на иностр. языках, 1955.

51. Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1989.

52. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка / И. М. Тронский. – М., 2000.
53. Тронский И. М. Общеиндоевропейское языковое состояние / И. М. Тронский. – Л. : Наука, 1967.
54. Трофимович К. К. Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов / К. К. Трофимович. – Львів, 1960.
55. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – 822 с.
56. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительная фонетика индоевропейских языков / Ф. Ф. Фортунатов // Избранные труды. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 200–446. – Т. 1.
57. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительная морфология индоевропейских языков / Ф. Ф. Фортунатов // Избранные труды. – М., 1957. – Т. 2.
58. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків, 2002.
59. Широков О. С. История греческого языка / О. С. Широков. – М. : Наука, 1983.
60. Языкознание: Большой энциклопедический словарь. – М., 1998. – 685 с.
61. Braune W. Gotische Grammatik / W. Braune, K. Helm. – Halle, 1950.
62. Burrow T. The problem of schwa in Sanskrit / T. Burrow. – Oxford : Clarendon Press, 1979.
63. Keller R. E. The German language / R. E. Keller. – London ; Boston, 1978.
64. Kopečny F. Etymologický slovník slovanských jazyků / F. Kopečny. – Praha, 1973–1980.
65. Kraue H. Indogermanische Sprachwissenschaft / H. Kraue. – Berlin, 1959.
66. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern ; München : Francke-Verlag, 1959–1969. – Bd. 1–2.
67. Schmidt-Brandt R. Einführung in die Indogermanistik / R. Schmidt-Brandt. – Tübingen : Francke-Verlag, 1998.
68. Tuldava J. Einführung in die germanische Philologie / J. Tuldava. – Tartu, 1985.

Навчальне видання

**Дрогомирецький Петро Петрович
Гуцуляк Олег Борисович**

**ОСНОВИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА
ТА КОМПАРАТИВІСТИКИ:
навчально-методичний посібник**

Відповідальний редактор
Комп'ютерний набір
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

В.І. Кононенко
І.Л. Кріцак
І.Л. Кріцак, ...

Підп. до друку 2012. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк різнографічний. Гарн. Times New Roman.
Умовн. др. арк 6,74. Наклад 100 пр.

Видавець та виготівник «Симфонія форте»
76019, м. івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2, тел.(0342) 77-98-92

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців та виготівники видавничої продукції: серія ДК № 3312 від 12.11 2008 р.